

SA'DÜDDİN ET- TAFTÂZÂNÎ'NİN ŞERHU'L-MİFTAHA ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ -BEYÂN BÖLÜMÜ-*

 Raid DURDU KARA MUSTAFA^a

 Yüksel ÇELİK^b

Öz

Belâgat alanındaki çalışmalar erken dönemde başlamış ve sürekli gelişme kaydetmiştir. Belâgat alanında yapılmış olan eserlerin çoğu yazma halindedir. Belâgat meselelerinin birçoğunun kökleşmesi yazma eserleri gözden geçirmemizi sağlar ve islâmî hüviyetimizi temsil eden doğru bir bilimsel yeniliğe ulaştırır. Belâgat ilmi çalışmalarının gelişmesiyle birlikte, Abdülkâhîr el-Cürçânî gibi bir grup âlimlerin gayretleriyle belâgat ilmi, es-Sekkâkî tarafından belli bir seviyeye getirilmiş tamamlanıp olgunlaşana kadar müstakil bir ilim haline gelebilmiştir. *Şerhu'l-miftah* balâgat alanındaki yetkinliğini ispatlamış olan başta et-Taftâzânî olmak üzere çok sayıda âlim tarafından şerh edilmiş en önde gelen eserdir. Bu makalenin amacı, et-Taftâzânî'nin kütüphanelerde yazma hâlinde bulunan *Şerhu'l-Miftâh* adlı eserini, edisyon kritik kurallarına uygun bir şekilde basıma hazır hâle getirerek ilim dünyasının istifadesine sunmaktır. Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte, makalenin amacı, kapsamı ve tahkikte izlenen metoda değinildi. Birinci bölümde, *Şerhu'l-Miftâh*'ın müellifi et-Taftâzânî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildi. İkinci bölümde, *Şerhu'l-Miftâh* çeşitli açılardan tahlil edildi ve uygulanan metot ayrıntılı bir şekilde anlatıldı.

Anahtar Kelimeler: Balâgat, Beyân, Sekkâkî, Miftâhu'l-'ulûm, Teftâzânî.

INVESTIGATION AND ANALYSIS OF SHARH'U MİFTAHA BY SA'AD AL-DİN AL-TAFTAZANI (BAYAN SECTION)

Abstract

Studies in the field of rhetoric began early and have made continuous progress. Most of the works in the field of rhetoric are in writing. It enables us to review manuscripts in order to root many of the rhetorical issues. It leads us to a correct scientific innovation that represents our Islamic identity. With the development of the studies of the science of rhetoric, the science of rhetoric, along with the efforts of a group of scholars such as 'Abd-al-Qaher Jorjani, was brought to a certain level by al-Sekkaki and became an independent science until it was completed and matured. *Sharh'u Miftah*, is the most prominent work that has been commented on by

*Bu makale, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü "Sa'Düddin Et-Teftâzânî'nin Şerhu'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili (Beyan Bölümü)" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir..

^a Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, raidmus88@gmail.com

^b Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, ycelik@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi:11.03.2024, Makale Kabul Tarihi: 05.08.2024

many scholars, especially al-Teftazani, who has proven his competence in the field of balaghat. The aim of this article is to present al-Teftazani's work called *Sharh'u Miftah*, which is in the form of manuscripts in libraries, to the benefit of the scientific world by making it ready for publication in accordance with the critical rules of review/edition. Our article consists of an introduction, two chapters. In the introduction, the aim and scope of the article and the method followed in the investigation were mentioned. In the first chapter, information was provided about the life and works of al-Teftazani, the author of *Sharh'u Miftah*, which is the subject of the this article. In the second chapter, *Sharh'u Miftah* was analyzed from various aspects and the method was explained in detail.

Keywords: Balaghat, Bayan, Sekkaki, Miftah Al-Uloom, Teftazani.

Giriş

Sa'düddîn et-Teftâzânî (ö. 791/1389) İslâm düşünce tarihinde hicrî sekizinci, milâdî on dördüncü yüzyılın ikinci çeyreğiyle, son yarısında yaşamış önemli bir düşünür ve bilim adamıdır. Çok yönlü araştırmacı ve yazar olan et-Teftâzânî, mantıkçı-dilci oluşu sebebiyle sekizinci yüzyılın belâgat ilminde mantık ekolünün takipçilerinden biri olarak görülmektedir. Bu makale, es-Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) kaleme aldığı *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserin belâgatle ilgili üçüncü bölümüne et-Teftâzânî'nin yazmış olduğu *Şerhu'l-Miftâh* isimli eserin birçok açıdan incelenmesini ve Arap dili ve belâgati açısından taşıdığı önemi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda et-Teftâzânî'nin *Şerhu Miftâhi'l-'ulûm* adlı eserinin kısa bir süre önce Accac 'Ode Barğeş adlı araştırmacı tarafından da tahkik edildiğini belirtmekte fayda vardır.¹

Bu çalışma, et-Teftâzânî'nin kütüphanelerde yazma olarak bulunan *Şerhu'l-Miftâh* adlı önemli eserini pek çok yönden tahlil etmeyi ve beyân bölümünün içindeki teşbih, mecaz, istiâre ve kinâye dahil olmak üzere bedî' başlığına kadar olan kısmını tahkik kurallarına uygun bir biçimde ortaya çıkartıp ilim ehlinin istifadesine sunmayı hedeflemektedir. Yazma nüshalar üzerine yapılan bu tür çalışmalar, kadim belâgat çalışmalarına ışık tutmayı ve eski ilim adamlarının kurallarını ve usûllerini açıklayıp kütüphaneye kazandırmayı amaçlamaktadır. Ayrıca içerdiği kültürel miras ve edebî zenginliklerin korunması ve ilim ehlinin hizmetine sunulması en büyük temennimizdir.

AMAÇ VE KAPSAM

Beyân ilmi, önemli edebî ilimlerden biridir. Çünkü beyân ilmi, insanın edebî zevkini ortaya çıkaran ve insanı heyecanlandıran sözlü ifade sanatı olan bir ilimdir. Ayrıca ufku daha da genişletmekte ve yeni anlayışlar kazandırmaktadır. Beyân ilmi Kur'ân-ı Kerîm'in mucize olmasını, üslûbunun zenginliğinin anlaşılmasını, dilin edebî zevkinin güzelliğini ve kelimenin muhataplar üzerindeki etkisinin büyüklüğünü ortaya koymuştur. Bu nedenle âlimler bu konuda el ele vererek çalışma yapmışlardır. *Esrârü'l-belâga* ve *Delâ'ilü'l-i'câz* kitaplarının müellifi imam Abdülkâhir el-Cürçânî de (ö. 471/1078), (Me'ânî ve beyân) ilimlerinin kurucusudur. Daha sonra Zemahşerî (ö. 464/1144), *el-Keşşâf* adlı kitabın mukaddimesinde müfessirin me'ânî ve beyân ilimlerine iyi derecede vakıf olması gerektiğini öne

¹ Daha fazla bilgi için bkz: (et-Teftâzânî, 2022.)

sürmüştür. İmam es-Sekkâkî *Miftâhu'l-'ulûm* adlı kitabı telif etmiştir. Kitapta Me'ânî, beyân ve bedî' olmak üzere belâgat ilmini üç bölüme ayırmıştır. Bu tasnif, eleştirmesine rağmen çoğu belâgat âlimleri tarafından kabul görmüş ve günümüze kadar alanında uygulanmıştır (es-Sekkâkî, 2000, s. 6) ; (İbn Haldûn, 1981. s. 761) ; (Kâtib Çelebî, 1943, s. 762) ; (Atîk, 1982, s. 30) ; (Dayf, 1995, s. 288).

Zamanla belâgat alanında çalışmalar gelişmiştir. Böylece İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin (ö. 630/1233) öncüsü olduğu edebî zevki ve fitrî melekeyi esas alan bir edebiyat ekolü ortaya çıkmıştır. Buna mükabil es-Sekkâkî, el-Kazvînî ve et-Teftâzânî'nin öncüleri arasında olduğu Kelam, mantık ve felsefenin etkisi altında gelişen kurallara dayanan mantık felsefe ekolünü oluşturmuştur. İki farklı çizgide yol alınmıştır. Belâgat ilminden bahsederken genellikle es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm* adlı kitabı akla gelen bu ikinci ekoldür.

Miftâhu'l-'ulûm önemi, belâgat âlimleri tarafından kabul görmesi sebebiyle (özellikle üçüncü bölümü) hakkında şerh, hâşiye, ihtisâr ve ta'lik kaleme alınan pek çok eser ortaya çıkmıştır. Bu eserde ele alınan en önemli şerhler arasında Kâtib Çelebî'nin (ö. 1067) belirttiğine göre: Kutbüddin-i eş-Şîrâzî'nin (ö. 710/1311) *Miftâhu'l-Miftâh*, et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *Şerhu'l-Miftâh*'ı ve es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî'nin (ö. 816/1413) *el-Misbâh fi Şerhu'l-Miftâhi* yer almaktadır.

Çalışmamızda, edebî hazineleri ile belâgat dairesinin incelemesini ele almakla yetindiğimiz *Miftâhu'l-'ulûm*'un üçüncü bölümü için el-Allâme et-Teftâzânî'nin şerhi ele alınacaktır. Ayrıca o dönemde yaygın olan bazı mantık, felsefe ve diğer bazı konular et-Teftâzânî bahsettiği için özetlenmiştir.

Öte yandan imam el-Kazvînî'nin (ö. 739/1338) *el-İddâh* kitabı ve imam Abdülkâhir el-Cürçânî'nin *Esrârü'l-Belâga* ve *Delâ'ilü'l-İ'câz*, et-Teftâzânî'nin şerhinde dayandığı en önemli kaynaklardan biridir.

Bu çalışmanın amacı, et-Teftâzânî'nin *Miftâhu'l-'ulûm* eserinin beyân bölümünün tahkik etme, kurallar uygun bir şekilde yayın ve basıma hazır hâle getirmek ve ilim dünyasına kazandırmaktır.

Bu amacı gerçekleştirmek için tahkikli metin bölümü de dahil olmak üzere çalışmayı üç ana bölüme ayırdık:

Birinci bölümde et-Teftâzânî'nin yaşadığı dönem, hayatı, ilmî kişiliği ve *Şerhu'l-Miftâh* eseri başta olmak üzere hakkında bilgiler verilecektir.

İkinci bölümde *Şerhu'l-Miftâh* (Beyân bölümü) çeşitli yönleri ile tahlil edilecektir.

TAHKİK VE TAHLİLDE İZLENEN METOT

Bilindiği gibi yazma nüshaları tahkik etmeden maksat, metne şârih tarafından zikredilmeyen hiçbir şey eklemekten tam ve doğru bir inceleme yapmaktır. Farklı nüshalar birbirleriyle karşılaştırıldı. sonuç olarak doğruluğa ve istenilen amaca daha yakın bir çalışma elde etmeye çalışıldı. Bu tür çalışmalarda, metni doğru anlamak, aktarmak ve hata yapmaktan kaçınmak için ne kadar çaba ve sabır gerektiğini görüldü. Bu yüzden şârihin eserinde açıkladığı ve amaçladığı şeyin en iyi biçimini elde etmek için elimizden gelenin en iyisini titizlikle yapmaya çalıştık. Çalışmamızın metin bölümünde metoda maddeler halinde değineceğiz.

1- Çalışmamızda tespit ettiğimiz Millet Kütüphanesi, Feyzullah bölümündeki, nr: 1836, Eser yazma tarihi: (814. h / 1411. m) nüshayı esas aldım.

2-Tahkikli Metnin dipnotunda, tahkikimizde yazma nüshaların karşılaştırma yaparken;

a) Millet Kütüphanesi, Feyzullah bölümündeki, nr: 1836, Eser yazma tarihi: (814. h / 1411. m) nüsha için (س) harfi rumuz olarak kullandım.

b) Harvard Üniversitesi, nr: 368, Eser yazma tarihi: (830. h / 1426. m) nüsha için (س) harfi rumuz olarak kullandım.

c) Süleymaniye Kütüphanesi, Ragıp Paşa bölümündeki nr: 1274, Eser yazma tarihi: (939. h /1532 m) mukabele kaydı bulunan nüsha için (س) harfi rumuz olarak kullandım.

d) Süleymaniye Kütüphanesi, Kadı Zade Mehmet bölümündeki, no: 453, Eser yazma tarihi: (982 h / 1574 m) nüsha için (س) harfiyle sembol olarak kullandım.

3- Esas aldığımız nüshanın varak numaralarını metinde köşeli parantez () içerisinde yazdım. Eserin varağı için ön yüzü (i) harfi, arka yüzü (س) harfiyle kodlamış oldum.

4- es-Sekkâkî'nin eserindeki ifadeleri, et-Teftâzânî'in ifadeleri ile karıştırıldığından, onları ayırmak zorunda kaldım. Bunun için *Miftâhu'l-'ulûm'*un metnini, parantez içine aldım ve metnin yazı tipinden ayırt etmek için daha koyu hatla yazdım.

5. Bu araştırmada yararlandığım kaynaklardan biri olan Abdülhamîd Hindâvî'nin "*el-Miftâh*" adlı eserinin tahkikine dayalı olarak başlıklar seçtim. et-Teftâzânî'nin yorumundan alınmış gibi anlaşılmasın diye köşeli parantez içinde bu başlıkları koydum.

6- Eserde geçen Kur'ân-ı Kerîm âyetlerini harekeli bir biçimde, ❖ işareti kullanarak parantez içine aldım, dipnotta da âyetleri sure adıyla, âyet ve sure numaralarıyla birlikte köşeli ayraç işareti [] içine yazdım. Ayrıca âyetin tamamı metinde verilmediyse, dipnotta devamını verdim.

7- Eserde geçen Hadis-i Şerifleri kaşlı ayraç işareti {} içerisine harekeleyerek koydum. Tahrirleri ise, ilmî usullere göre farklı Hadis kaynaklarında geçtiği şekliyle dipnotta belirttim.

8- Eserde geçen atasözleri tırnak " " işareti içine aldım. Bu sözleri söyleyenleri ve tahrirlerini ise ilgili farklı kaynaklarda detaylı bir şekilde açıklayarak dipnotta belirttim.

9- Eserde geçen mübhem, yabancı ve kapalı sözcüklerin açıklamalarını ilgili sözlüklere ve bulunan dil kitaplarına başvurarak, dipnotta yeterli olacak şekilde açıkladım.

10- Eserde geçen şiir beyitlerini, ister bir kelime, ister birkaç kelime, ister mısra, ister beytin tümü olsun, farklı şekillerini ayrı satırda yazdım. es-Sekkâkî'nin ana metnini daha koyu bir şekilde yazdım. Şerhe tabi olan ana metindeki eksik kısımları dipnotta tamamladım. Şiirlerin tahrîci için et-Teftâzânî şiir beyti söyleyeni veya kaynağın adını zikretmese de ilgili kaynaklara (şiir dîvanları, güvenilen kadim edebiyat kitapları) başvurarak ayrıntılı bir şekilde söyleyeni, hangi şiir bahrine ait olduğunu, ilgili

bilgileri, bazen de şiir beyitlerinin sahipleri hakkında ortaya çıkan farklılıkları ya da onlara nispet edilmesindeki şüpheleri de dipnotta belirttim.

11- Eserde adı geçen yerler, şahıslar, eserler ve şehirlerin kısa bir biyografi tercümelerini ilgili farklı kaynaklardan tespit edip açıklamaya çalıştım.

12-Tarafımızdan metne izafe edilen bölümler köşeli parantez [] içerisinde kodlanmıştır. İlave ettiğimiz konu başlıkları da bunun yanında metnin sonuna eklenen konu fihristinde belirtilmiştir.

13. et-Teftâzânî'nin ana kaynakları arasında *el-İdâh*, *Esrâru'l-Belâga*, *Delâ'ilü'l-i'câz*, *el-Mutavvel* ve *el-Keşşâf* gibi eserler yer almakta olup onlardan çokça alıntı yaptığı anlaşılmaktadır. İlk önce et-Teftâzânî'nin alıntıda bulunduğu kaynağı belirledim, sonra bahsettikleri kaynakları referans aldım, eğer kaynaktan bahsetmediyse elimden geldiği kadar kaynağı tespit etmeye çalıştım.

14- Eserde yer alan bilgilere ulaşmayı kolaylaştırmak için Kur'ân-ı Kerîm âyetleri, Hadisler, şiir beyitleri ve atasözleri gibi eserin içerdiği bu konuları gösteren fihrist hazırladım. Daha sonra araştırmada yararlandığım kaynakların listesini yazdım.

15- Makaleyi kaleme alırken noktalama işaretlerine dikkat ederek modern yazım (imla) kurallarına bağlı kalmaya çalıştım.

et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Miftâh* adlı eserinde Beyân konusuna ayrıntılı bir şekilde değinmiş ve bu konudaki görüşlerini, konu ile alakalı ayet, hadis, şiir ve Arap kelimada geçen örnekler vermek suretiyle aktarmıştır.

A. ET-TEFTAZANİ'NİN HAYATI²

1. Adı, Künyesi, Lakabı ve Nisbeti

Bazı kaynakların et-Teftâzânî adı için başka isimlerden bahsetmesi dikkat çekicidir. Ancak buna rağmen, kaynakların çoğu onun için belirli bir isim üzerinde anlaşmaktadır. Biz de bu konudaki farklı görüşleri şu şekilde kaleme alacağız: et-Teftâzânî *Muhtasaru'l-Me'ânî* adlı kitabında kendi adını Sa'düddîn et-Teftâzânî Mes'ûd b. Ömer olarak zikretmektedir (et-Teftâzânî, 2019, s. 45). *Şerhu Tasrîfi'l-'İzzî'* isimli kitabında da yine Mes'ûd b. Ömer el-Kâdî et-Teftâzânî, olarak zikretmektedir (et-Teftâzânî, 2011, s. 69). İbn Hacer (ö. 852/1449) *ed-Dürerü'l-Kâmine'* de et-Teftâzânî'nin adını iki yerde zikretmiştir: Birincisi, Mahmûd b. Ömer b. Abdullah el-Fârisî Tâcüddîn et-Teftâzânî, olarak zikretmiştir. Ne var ki; hâmişte isminin Mes'ûd olduğu belirtilmiştir (el-'Askalânî, 1930, s. 332). Kaynaklarda yer alan diğer ismi ise Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânîdir. İbn Hacer *İnbâ'ü'l-Gumr bi-Ebnâ'î'l-'Umr'* (el-'Askalânî, 1969, s. 389). Adlı kitabında da Mahmûd b. Ömer b. Abdullah el-Âcemî, eş-Şeyh Sa'düddîn et-Teftâzânî olarak zikretmiştir. Bu iki kaynak dışında Mahmûd adına yer verilmez. Genel olarak diğer kaynaklarda çoğunlukla onu, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah et-Teftâzânî olarak ele almışlardır (el-Makrîzî, 2002, s. 471) ; (İbn Tağrıberdî, 1979, s. 734) ; (es-Sehâvî, 1995, s. 295) ; (es-Süyûtî, 1965, s. 285).

² et-Teftâzânî'nin hayatı hakkında daha fazla bilgi için bkz: (Tarı, 2021, s. 37- 82).

et-Teftâzânî'nin lakabı farklı kaynaklarda (Sa'düddîn) olarak geçmektedir (el-Makrîzî, 2002, s. 471). Bunun yanında Sa'dü'l-Mille, Sa'dü'l-Hak, el-Fâriki (el-Ednevî, 1997, s. 301) ve sadece es-Sa'd (ez-Ziriklî, 2002, s. 219) olarak da anılmaktadır. et-Teftâzânî için kullanılan pek çok nisbet vardır ki bunları şu şekilde kaleme alacağız: et-Teftâzân köyünde dünyaya gelmiş ve orada çocukluğunu geçirdiği için et-Teftâzânî olarak anılır. Bu köy Horasan'a ait bir köy olduğu için el-Horasânî (el-Hânsârî, 1390, s. 34) olarak anılmıştır. Ayrıca bir süre Herat'ta ikamet ettiği için el-Herevî (el-Bağdâdî, 1951, s. 429) denilmiştir. Onun mezhebi olan eş-Şâfi'i açısından eş-Şâfiî (Taşkoprizâde, 1985, s. 191) olarak da anılmıştır. es-Semerkindî (el-Makrîzî, 2002, s. 471) denmesinin sebebi ise orada yaşamayı sevdiğinden ve orada vefat ettiğinden kaynaklanmaktadır. et-Teftâzânî, Horasan Eyaleti, Nesâ'ya bağlı Teftâzân köyünde doğmuştur (Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-İslâmiyye [DMİ], 1998, s. 2399).

2. Doğum Yeri ve Tarihi

et-Teftâzânî'nin doğum tarihi konusunda âlimler farklı görüşlere sahiptir. Bu konuda iki görüş vardır: Birincisi, *ed-Dürerü'l-Kâmine'* de İbn Hacer'in, İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) el yazısına göre 712/1313 yılında doğmuştur (el-'Askalânî, 1930, s. 350). Bu görüşe de diğerleri katılmışlardır (es-Süyûtî, 1965, s. 285) ; (el-Hanbelî, 1986, s. 547) ; (İbnü'l-Gızzî, 1990, s. 24). İkincisi ise; es-Sehâvî (ö. 902/1497) (es-Sehâvî, 1995, s. 295) ve diğerleri âlimler ise bu tarihi hicri 722 yılının Safer ayı olarak kabul etmişlerdir (Taşkoprizâde, 1985, s. 191) ; (Riyad Zâde, 1983, s. 104) ; (eş-Şevkânî, 2011, s. 303).

et-Teftâzânî'nin doğumuyla ilgili biyografik çalışmalarda gördüklerimize göre, 722/1323 tarihinin aşağıdaki nedenlerden dolayı seçilmiş olması muhtemeldir: et-Teftâzânî'nin ilk eseri olan "*el- 'İzzî'*" kitabını 738/1338 yılı Şaban ayının 15'inde 16 yaşında yazmıştır. Bu da et-Teftâzânî'nin doğumunun 722'de olduğu anlamına gelir (et-Teftâzânî, 2011, s. 69). Bunu da et-Teftâzânî'nin kendi yazdığı, Berlin Kütüphanesi'ndeki nüshasında nr. 6618-6617 "*Şerhu Tasrîfi'z-Zencânî'*" adlı eserinin şu cümlesinden anlamaktayız: "...Zencânî'ye ait Tasrîf'in şerhini 738/1338 senesinde 16 yaşında tamamladım" bulunmaktadır (DMİ, 1998, s. 2301). Aynı şekilde et-Teftâzânî'nin *el-Mutavvel* adlı kitabını 742/1338 yılında yazmaya başladığı da bilinmektedir. Bu sırada 20 yaşında olduğundan hareketle doğum tarihinin 722/1323 yılı olacağı tahmin edilmektedir (et-Teftâzânî, 1998, s. 77). et-Teftâzânî öğrencilerinden Fethullah eş-Şirvânî'nin (ö. 857/1453), (et-Teftâzânî'nin torunu) Seyfeddin'in (ö. 916/1510) ifadesine göre mezar taşına doğum tarihini 722 kaydetmiştir (Molla, 1996, s. 38).

et-Teftâzânî, hayatın zorluklarına ve yaşadığı dönemin rahatsız edici olaylarına sabırla katlandığı, Hocalık ve eser telifi anlamında ilmî başarılarla dolu bir hayatın ardından vefat etmiştir. et-Teftâzânî'nin vefat tarihi konusunda kaynaklar arasında ittifak yoktur. el-Makrîzî, İbn Hacer, İbn Tağrıberdî, es-Süyûtî ve diğerleri gibi bazı kaynaklar, et-Teftâzânî'nin 791/1389 yılında vefat ettiğini zikretmiştir (el-Makrîzî, 2002, s. 471) ; (el-'Askalânî, 1930, s. 350). Bazı kaynaklarda ise, eş-Şevkânî (eş-Şevkânî, 2011, s. 303) ve *Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-İslâmiyye'* nin (DMİ, 1998, s. 2300) belirttiği gibi, et-Teftâzânî 792/1390 yılının 22 Muharrem Pazartesi günü (10 Ocak 1390) Semerkant'ta vefat etmiştir. Cenazesi ise aynı sene Serahs'a nakledilmiş ve orada defnedilmiştir. Bazı kaynaklar da 'Abbâs el-Kummî (ö. 1359/1940), ez-Ziriklî (ö. 1396/1976) gibi vefat tarihini 793/1391 yılında kaydetmişlerdir (el-Kummî, 1988, s. 121) ; (ez-Ziriklî, 2002, s. 219).

B. ŞERHU MİFTÂHİ'L-'ULÛM ADLI ESERİ

Bu makale, es-Sekkâkî'nin *Miftahu'l-Ulum* adlı eserinin belagatla ilgili üçüncü bölümünün beyan kısmına et-Teftâzânî'nin yazdığı şerhi konu almaktadır. Beyân ilmi, teşbih, mecaz, istiâre ve kinaye konularını kapsamaktadır. Terim olarak beyân, mânâyı ifadede lafzı açıklığa kavuşturmak için gereken melekeyi kazandıran, duygu ve düşünceleri değişik yollarla ifade etme usul ve kaidelerini inceleyen ilim dalıdır. Teşbih, "lafızların, bir şeyin bir vasıfta diğer bir şeyle ortaklığına delâlet etmesi" demektir. Mecaz ise gerçek anlamın dışında başka bir anlam ifade etmektir. İstiâre: "bir kelime veya terkinin, teşbihe mübalağa ve yorum gücü sağlamak için benzeşme ilgisıyla ve bir karîneye dayalı olarak gerçek anlamı dışında kullanılması" demektir. Kinaye ise gerçek mânasını düşünmeye engel olacak bir karine bulunmamak şartıyla bir sözü başka bir mânada kullanma sanatıdır (Hacımuftüoğlu, 1992, s. 22-23) ; (Durmuş, 2001, s. 315-318) ; (Durmuş, 2002, ss. 34-36).

1. Eserin Adı

et-Teftâzânî, şerhinin mukaddimesinde veya şerhi sırasında bu eserin adını açıkça belirtmemiştir. Ayrıca çeşitli kaynaklar ve kütüphaneler arasında bu şerhin ismi konusunda bir ittifak bulunmadığı ve "*Şerhu'l-Miftâh*" kitabının birçok isimle anıldığı belirtilmektedir. Bu konuda elde ettiğimiz bilgileri aktarmaya çalışacağız:

İbn Hacer el-'Askalânî'nin (ö. 852/1449) "*İnbâ'ü'l-Gumr*" adlı kitabında da "*Şerhun ala'l-Miftâh*" olarak adlandırılmıştır (el-'Askalânî, 1969, s. 389). Hem Muhammed b. Abdurrahman b. İbnü'l-Gızzî'nin "*Dîvânü'l-İslâm'ında*", (İbnü'l-Gızzî, 1990, s. 25.) hem de Muhammed b. Ali eş-Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) "*el-Bedrü't-Tâli 'sinde*", (eş-Şevkânî, 2011, s. 303) "*Şerhu'l-Miftâh*" olarak adlandırılmıştır.

Ayrıca aşağıdakilerin her birinde "*Şerhu'l-Kısmi's-Sâlis min Miftâhu'l-'ulûm*" olarak da adlandırılır:

İmam Celaluddin es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) "*Bugyetü'l-Vu'ât*", (es-Süyûtî, 1965, s. 285) Şemsüddin el-Mâliki ed-Dâvûdî'nin "*Tabakâtü'l-Müfessirin*", (ed-Dâvûdî, 1983, s. 319) Taşkoprizâde olarak bilinen Ahmed b. Mustafa'nın (ö. 968/1561) "*Miftâhu's-Sa'âde*", (Taşkoprizâde, 1985, s. 191) tarihçi İbn İbnü'l-'Îmâd el-Hanbelî'nin (ö. 1089/1679) "*Şezerâtü'z-Zehab*", (el-Hanbelî, 1986, s. 547.) Abdulhey el-Leknevî el-Hindi Leknevî'nin (ö. 1304/1886) "*el-Fevâidü'l-Behiyye*", (el-Leknevî, 1906, 136) Muhammed Bâkır b. Zeynilâbidin el-Müsevî el-Hânsârî (ö. 1313/1895), "*Ravdâtü'l-Cennât fi Ahvâli'l-'Ulemâi ve's-Sâdât*" (el-Hânsârî, 1390, s. 35.) ve kurul tarafından kaleme alınan "*Dâiretü'l-Ma'ârifi'l-İslâmiyye*" adlı eserlerinde bu isimle zikr edilir (DMİ, 1998, s. 2299).

et-Teftâzânî ise bu şerhin adını açıkça belirtmemiş, ancak mukaddimede "*Şerhu'l-Kısmi's-Sâlis min Miftâhu'l-'ulûm*" ismine atıfta bulunarak ve şu şekilde zikretmiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 150):

"Daha önce bazı büyük ve faziletli âlimlere, el-Keşşâf'ın hâşiyelerine ta'lik yazmaktan ve eserdeki incileri kabuklarından ayırt etmekten uzak durma hususunda söz vermiştim. Ebû Ya'kûb Sirâcü'l-Meâli Yûsuf b. Muhammed es-Sekkâkî'nin "*Şerhu'l-Kısmi's-Sâlis min Miftâhu'l-'ulûm*" adlı eserini vakit buldukça şerh edeceğim. Allah ona rahmetiyle muamelede bulunsun."

2. Eserin Et-Teftâzânî'ye Aidiyeti

Şerhu Miftâhu'l-'ulûm isimli eserin et-Teftâzânî'ye aidiyetine dair bize gelen haberler mütevâtir derecesine ulaşmaktadır. Bu eserin et-Teftâzânî'ye ait olmadığını bildiren veya bu hususta şüphe içeren herhangi bir görüş bulunmamaktadır. et-Teftâzânî'nin hayatının ele alındığı hemen her eserde bu kitabın kendisine ait olduğundan bahsedilmiştir.

1-Kütüphanelerde bulunan onlarca nüsha tüm onun adına kaydedilmektedir. Tahkik etmek üzere seçilen dört nüshanın kapağında da bu eserin yazarı olan et-Teftâzânî'nin adı, şu gelen ifadelerde olduğu gibi geçmektedir:

A- Nüsha: Millet ktp, Feyzullah. blm. nr. 1836. Bu nüshanın başında kitabın adı açıkça "Şerhu'l-Miftâh li't-Teftâzânî" olarak geçmektedir (et-Teftâzânî, 1427, Kapak).

«شرح المفتاح للفتازاني».

B- Nüsha: Harvard Üniversitesi ktp, nr. 368'de kayıtlı nüshanın ilk varakında açıkça "Şerhu'l-Miftâhu'l-Sekkâki" kaydı ve nüshanın üst kısmında "Teftâzânî 'ala'l-Miftâh" ibarenin yazılması bulunmaktadır (et-Teftâzânî, 1427, Kapak):

«شرح مفتاح السككاكي»، «فتازاني على المفتاح».

Ayrıca müstensih şerhin son sayfasında et-Teftâzânî adını açıkça şöyle zikretmektedir (et-Teftâzânî, 1427, Kapak):

«ووقع فراغ العلامة الفتازاني من تصنيف هذا الشرح الذي تمت حسناته ودلت على الإعجاز آياته في شوال سنة تسع وثمانين وسبعمائة بظاهر سمرقند».

«Allâme et-Teftâzânî'nin iyiliklerinin tamamlandığı ve delillerinin mucizeye delalet ettiği bu şerhi yazmayı Semerkant'ta 789 yılının Şevvâl ayında bitirmiştir».

C- Nüsha: Süleymaniye ktp, Ragıp Paşa blm, nr. 1274'de kayıtlı nüshanın ilk sayfasında açıkça "Kitabu Şerhi'l-Miftâh li-Sa'düddîn et-Teftâzânî" kaydı bulunmaktadır (et-Teftâzânî, 1533, Kapak).

«كتاب شرح المفتاح لسعد الدين الفتازاني».

D- Nüsha: Süleymaniye ktp, Kadı Zade Mehmet blm, nr. 453'de kayıtlı nüshanın ilk varakında açıkça "Kitabu Şerhu'l-Miftâh li-Sa'düddîn et-Teftâzânî" kaydı bulunmaktadır (et-Teftâzânî, 1574, Kapak):

«كتاب شرح المفتاح لسعد الدين الفتازاني».

3. Yazılış Tarihi ve Yeri

Belâgat alanında Şerhu'l-Miftâh et-Teftâzânî'nin kaleme aldığı son eserlerden biridir. et-Teftâzânî bu eserini ilmî hayatının en verimli döneminde, eğitim, öğretim ve telifle geçen bir hayatın sonunda; belâgat, dil, kelâm, fıkıh ve tefsir alanlarında ilmi tecrübelerini naklî ve aklî ilimlere dair pek çok yazmanın ardından telif etmiştir. Çeşitli kaynaklar onun eserini, ölümünden yaklaşık üç yıl önce, Şevval

ayı, hicrî 789 yılında Semerkant şehrinde bitirip yazdığına dair ittifak etmektedir (Kâtib Çelebî, 1943, 1763) ; (Taşkoprizâde, 1985, s. 192).

C. ET-TEFTÂZÂNÎ'NİN ŞERHU'L MİFTÂH ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ

1. Şerh Yöntemi

Bilindiği gibi, *Şerhu'l-Miftâh*, et-Teftâzânî'nin es-Sekkâkî'nin belâgat konuları ile ilgili görüşlerini ele aldığı bir eserdir. et-Teftâzânî, mukaddimesinde, *Miftâhu'l-'ulûm* kitabını açıklama metodundan bahsetmiştir. Bu eserinde hayatını Arapça ilimlerini öğrenerek ve edebî sanatların anlamlarını ilerleterek nasıl geçirdiğini açıklamıştır. Eserde Arap dilinin hazinelerini ortaya çıkarmış ve edebî sanatlarına değinmiştir. et-Teftâzânî, eserin mukaddimesinde şunu ifade eder:

“Ben de şerhte onun, mücmelini detaylarıyla açıklamak, karmaşık meselelerini izah, içerdği sırları ortaya çıkarma, nurlara işaret etme, sözlerini çözümlenme, anlamlarını açıklama, kurallarını inşa etme, binasını güçlendirme, sözünü güzelleştirip düzeltme arzusunu tertip ve şerh etmeyi içerecek şekilde bir açıklığa kavuşturmaya başladım. Bunu yaparken cümleler ve paragraflar arasında nükte içeren cümlelere işâret edecek bir şekilde belirledim, yöntem olarak özet ve veciz şekilde anlatımı tercih ettim, sözü uzatma ve ayrıntıya girme anlayışından kaçındım. Sözü, şüpheleri ortadan kaldıracak, itirazları uzaklaştıracak, düğümleri çözecek, mübhem ifadeleri giderecek, her araştırmacının kaybettiğini bulabileceği, her arzusunun amacını gerçekleştirebileceği, anlam ve amaçlara ulaşabileceği bir yöne sevk ettim” (et-Teftâzânî, 2023, s. 153).

1.1. Şerhte Aktarma Yöntemi

et-Teftâzânî'in *Şerhu'l-Miftâh*'ta kullandığı metot ile ilgili dikkatimizi çeken hususları maddeler hâlinde arz edeceğiz:

Sa'düddîn et-Teftâzânî, es-Sekkâkî'nin sözünü kırmızı işaretle «onun sözü = قوله» şeklinde belirtmiştir. Böylece et-Teftâzânî, es-Sekkâkî'nin sözlerini kendi sözleriyle ayırmış ve daha sonra şerhe başlamıştır .

et-Teftâzânî, konuları açıklarken, şerhin başında «diyorum ki = أقول» şeklindeki lafzı kullandığı görülmektedir. Metnin sadece şerh yapılacak kısmı «onun sözü = قوله» kelimesi ile ifade edilmektedir. Şerh edenler için uygun sayılabilecek bu durum, metnin tamamına değinilmediğinden okuyucunun şerhi anlamasını zorlaştırmaktadır. Bu yüzden bazı şerhlerde metnin tamamı kenar boşluğunda veya sayfa başında yer almaktadır.

Metinde şerhe ihtiyaç bulunan ve mübhem kalan noktaları «فإن قلت» ya da «فإن قيل» ile başlamak suretiyle dile getirmekte «söyledik = قلنا» veya «söyledim = قلت» ile başlayarak cevap vermektedir. Aynı şekilde «denilirse = فإن قيل» veya «cevap veriyorum = أجيب» veya «söyledik = قلنا» veya «ve söylemek = والقول» ile cevap vermektedir (et-Teftâzânî, 2023, s. 169, 174, 158, 168, 166, 169, 277, 376, 393, 400).

Behşemiyye ekolü, Mu'tezile ve birçok âlim, "sözün mânâsını ortaya koyan Cenab-ı Hakk değil ancak insanlardır" görüşündedirler (et-Teftâzânî, 2023, s. 292) ; (el-Urmevî, 1988, s. 194) ; (et-Tehânevî, 1996, s. 347) ; (Mevsuâtü'l-Fırak ve'l-Cemaat, 1993, s. 358).

et-Teftâzânî Şiir beyitlerinin sahiplerini bazen zikretmiştir. el-Buhtürî'nin (ö. 284/897) beyitinde olduğu gibi (et-Teftâzânî, 2023, s. 366) ; (el-Buhtürî, 1963, s.179).

وَصَاعِقَةٌ مِنْ نَصْلِهِ تَنْكُفِي بِهَا *** عَلَى أَرْؤُسِ الْأَقْرَانِ خَمْسُ سَحَابٍ

«Kılıcımın ucundan çıkan ateş sanki beş buluttan fırlamış gibi akranlarımın başlarının üzerine fırlatılmıştır».

es-Sekkâkî de bu kişilerden bazılarının isimlerini zikretmiştir. Fakat, et-Teftâzânî, Ebû Temmâm (ö. 231/846) beyitinde Ebû Temmâmın adını zikretmemiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 495):

أَبَيْنَ فَمَا يَزُرُّنَ سَوَى كَرِيمٍ ... وَحَسْبُكَ أَنْ يَزُرُّنَ أَبَا سَعِيدٍ

Şair develerin ziyaretini tasvir ederek şöyle der: «Onlar çekinirler, yani sadece cömert'i ziyaret ederler ve Ebû Sâîd'i ziyaret etmeleri yeterlidir».

1.3. Şerhde Kaynak Aktarma Yöntemi

et-Teftâzânî, *Miftâhu'l-'ulûm* kitabının şerhinde çok sayıda kitaplardan alıntı yapmış bunları; ya kendi görüşünü desteklemek ya da başkalarına ait görüşleri tenkit etmek için kullanmıştır. Genel olarak, alıntı yaptığı görüşlerin kaynağını veya bu görüş sahiplerini belirtmemiştir. Bu yüzden bu ifadelerin kaynaklarını belirlemek için elimden gelen gayreti gösterdim. Önce et-Teftâzânî'nin anlatımında genel olarak yararlandığı eserleri tetkik ederek tespit işlemini tahkik ettim. Alıntının kaynağını bu şekilde bulamazsam, internetten yararlanarak mümkün olduğu kadar çok sayıda ilgili kaynağı araştırdım. Bu araştırma sırasında karşılaştığım bazı notlardan bahsedeceğim.

et-Teftâzânî, faydalandığı kaynakları sunarken, Şeyh'in (Abdülkâhir el-Cürçânî'yi kasteterek) görüşlerinden çokça yararlanmış. *Esrârü'l-belâğa* ve *Delâ'ilü'l-i'câz* çok yararlandığı kaynaklardır. Özellikle iki defa açıkça *Esrâr'ül-Belağa* adlı kitabından bahsetmiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 216, 232).

Ele aldığı konunun anlaşılmasını kolaylaştırmak için birkaç yerde "*el-Mutavvel*" kitabına atıfta bulunmuştur (et-Teftâzânî, 2023, s. 378, 402, 442).

Arapça sözlüklerden yapılan alıntı ve açıklamalarda, et-Teftâzânî esas olarak İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânü'l-'Arab* ve el-Cevherî'nin (ö. 398/1006) *es-Sihâh* adlı sözlüğünden faydalanmıştır. et-Teftâzânî, *Lisânü'l-'Arab* sözlüğünü kullanırken eserin sahibinin adının metinde açıkça belirtmediği kaydedilmiştir. Ayrıca *es-Sihâh* sözlüğünü birçok kez kullanmasına rağmen eserin adından sadece dört kez bahsetmiştir. el-Cevherî ismini de sadece bir kez zikrettiği görülmektedir (et-Teftâzânî, 2023, s. 350).

Yine et-Teftâzânî, ez-Zemahşerî'nin *Esâsü'l-Belâğa* kitabına atıfta bulunmuştur. et-Teftâzânî, *Esâsü'l-Belâğa* kitabına atıfta bulunurken «وفي الأساس» ifadesini kullanmıştır. Bunu da üç yerde yaptığı tespit edilmiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 224, 244, 260).

et-Teftâzânî Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin adını (ö. 42/662) "Sözcüğü müsemmesine nispet etme" konusunda, (et-Teftâzânî, 2023, 292) el-Câhız'ın adını "doğru ve yalan haber" konusunda, (et-Teftâzânî, 2023, 444) İbrâhîm en-Nazzâm'ın adını "Kur'ân-ı Kerîm'in i'câzı (eşsizliği)" konusunda zikrederek görüşlerine atıfta bulunmuştur (et-Teftâzânî, 2023, s. 509).

Kur'ân'ın tefsirinde genelde en önemli kaynak olarak bilinen *el-Keşşâfı "el-Keşşâf"* ve ez-Zemahşerî'yi de "Sâhibu'l-Keşşâf" diyerek atıfta bulunmuştur (et-Teftâzânî, 2023, s. 214, 258). Ayrıca et-Teftâzânî'nin, Kur'ân-ı Kerîm tefsirinde ez-Zemahşerî'nin görüşlerine çokça yer vermesine rağmen, alıntı sırasında "ez-Zemahşerî" ismini açıkça zikretmemesi dikkat çekmektedir.

2. İstişhâd Kaynakları

et-Teftâzânî, şerhinde ele aldığı konuyu işlerken, âyet, Hadis, şiir ve atasözlerini, delil (şâhid) olarak getirmiştir. Bunların sırayla ele alacağız.

2.1. Kur'ân Âyetleri

et-Teftâzânî *Miftâhu'l-'ulûm* kitabını açıklarken, ayetlerin amacının ne olduğunu kapsamlı bir şekilde dile getirmiştir. et-Teftâzânî, Kur'ân âyetlerini şerh ederken, genel olarak âyetten bir veya birkaç kelime zikreder ve sonra bunları şerh ederdi.

et-Teftâzânî, mümkün olduğu kadar belâgat konularına ilişkin her vaka için âyetlerle delil sunmaya çalışmıştır. O, Kur'ân âyetlerini zikrederken, bazen âyetin tamamını bazen de bir kısmını zikretmektedir. Bazen âyetin sadece bir kelimesini zikrettiği de vâkidir. Kur'ân-ı Kerîm âyetlerini bu şekilde sunma yöntemi okuyuculara zorluk çıkarmaktadır. Zira bu durum konular arasında kafa karışıklığına neden olmakta, âyeti bir bütün olarak göremediği için konu ile âyet arasındaki bağlantıyı kurmada zorlanmaktadır. Bu tür kısa âyetlerin varlığını ortaya çıkarmak ve tanımlamak için metni tekrar tekrar okuyarak kontrol etme durumunda kaldım. Bu eseri tahkik ederken, alt dipnotta bahsi geçen bütün âyetlerin tamamını verdim. İsim ve numaralarını da belirttim. et-Teftâzânî'nin âyetleri zikretme yöntemini şu şekilde sıralayabiliriz.

1- et-Teftâzânî'nin zikrettiği bazı âyetler, tam olarak (et-Teftâzânî, 2023, s. 217, 336) veya birkaç kelime zikredilerek (et-Teftâzânî, 2023, s. 333, 335, 342) veyahut sadece bir kelime (et-Teftâzânî, 2023, s. 336) verildikten sonra açıklanmaktadır. Âyetlerin genel olarak bazı kelimelerle ifade edilmesinin sebebi belki de et-Teftâzânî'nin açıklamanın uzamasını istemediğinden dolayı âyetleri tam metinleriyle zikretmemek için kısaltmış olabilir.

2- Şerhinde kullandığı âyetlerin ait olduğu surenin adını ve âyet numarasını belirtmemiştir.

3- Zümer Sûresi'nden (39/21) âyetleri delil getirdiğinde âyette bir kelimenin yanlış yazıldığı olduğu belirtilmektedir. Bunun da müstensihin hatası olabileceği düşünülmektedir (et-Teftâzânî, 2023, s. 332).

4- et-Teftâzânî, Nûr Sûresi 39. âyetteki "temsîl" örneğinde olduğu gibi, Kur'ân âyetlerinin tefsirinde ez-Zemahşerî'nin görüşlerini sıklıkla sunmuş ve onlardan etkilenmiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 451, 260).

5- et-Teftâzânî, Bakara Sûresi (2/27) ve Ğafir Sûresi (84/19) âyetlerinde olduğu gibi, es-Sekkâkî'nin zikretmediği bazı âyetleri şerhinde şâhit olarak göstermiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 451, 380).

6- et-Teftâzânî, Kur'ân-ı Kerîm'den alıntılandığını açıkça belirtmeden, bazı âyetlere atıfta bulunmuştur (et-Teftâzânî, 2023, s. 150, 154).

2.2. Hadis-İ Şerîfler

İslâm ümmeti, ilk başlangıcından beri Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in Hadislerine özen göstermiş ve Hadisler büyük ilgi görmüştür. et-Teftâzânî, şerhini Peygamber'in bazı Hadislerine dayandırmış ve bu hususta bir Kudsi Hadisi zikretmiştir. Bununla ilgili olarak et-Teftâzânî'nin Hadisleri iktibas etme metodunu açıklamak suretiyle onlara ışık tutacağız.

es-Sekkâkî gibi, et-Teftâzânî de şerhinde çok az sayıda Hadisi istişhâd için kullanmıştır. et-Teftâzânî'nin Hadis-i şerifi kullanma yönteminde, bazılarının açıkça Hadis olduğunu zikretmişken bazı Hadislerin Hadis olduğunu açıkça zikretmemiştir, Hadisten sadece birkaç kelime aldıktan sonra şerhe başlamıştır (et-Teftâzânî, 2023, s. 205). Daha ziyade şerh yaparken Hadislere atıfta bulunmuştur (et-Teftâzânî, 2023, s. 217).

et-Teftâzânî'nin şerhinde zikrettiği Hadislere ise beş tanedir. Kendisi de bunların üç tanesinin Hadis-i Şerîf olduğunu açıkça ifade etmiştir. et-Teftâzânî'nin zikrettiği Hadislere bazıları:

1- Adî b. Hâtim b. Âbdillâh et-Tâî'nin (ö. 67/686) rivâyet ettiği «إِن كَانَ وَسَادُكَ لَعَرِيضًا إِنَّمَا ذَاكَ بَيَاضُ النَّهَارِ وَسَوَادُ» . «Yastığın enli ve uzun olsa bile, sonuçta ortada gecenin karanlığı ile gündüzün aydınlığı söz konusudur» Hadisidir. Bu Hadisi et-Teftâzânî şerhinde istiâre-i Tasrîhiyye konusunu Bakara Sûresi'nin 187. Âyetin bağlamında olan konusunda zikretmiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 285) ; (el-Buhârî, Kitâbü's-Savm, 26).

2- «إِنَّمَا النَّاسُ كَالْإِبِلِ الْمَائَةِ، لَا تَكَادُ تَجِدُ فِيهَا رَاجِلَةً» «İnsanlar yüzlerce deveye benzer; içlerinde neredeyse bir tane binek devesi bulamazsın» Hadisidir. et-Teftâzânî bu Hadisi şerifi şerhinde, istiâre ile temsil arasındaki farkı belirtmek için zikretmiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 417) ; (el-Buhârî, Kitâbü'r-Rikâk, s. 104).

3- «...إِنَّا كُمُ وَحَضْرَاءُ الدَّمَنِ» «Çöplükte yetişen çiçeklerden sakmın...» Hadisidir. Bu Hadis-i Şerîf et-Teftâzânî şerhinde akla dayalı benzetme yönü hususunda zikretmiştir. Buradaki benzerlik, somut bir şeyin (kötü çevrede büyümüş güzel bir kadın), bir başka somut bir varlığa (çöplükte büyüyen o çiçeğe) teşbih edilmesi yönüyledir. Fakat aralarındaki benzerlik ancak akî yolla anlaşılacaktır (et-Teftâzânî, 2023, s. 217) ; (İbnü'l-Esir, 2000, s. 313) ; (el-Cürçânî, 2001, s. 55).

2.3. Meseller (Atasözleri)

es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm* adlı kitabında genel olarak atasözlerini istişhâd için kullanmıştır. Bunlardan beşi, üçüncü bölümden "beyân bölümü" de yer almaktadır (et-Teftâzânî, 2023, s. 531, 530, 268, 217, 324) ; (es-Sekkâkî, 2000, s. 532, 484, 460, 445). et-Teftâzânî şerhinde ise es-Sekkâkî'nin bahsettiğine ek olarak on dört atasözünü daha eklemiştir.

es-Sekkâkî'nin bazı zikrettiği atasözleri şunlardır:

1- «أَعْطِ الْقَوْسَ بَارِيهَا» bu atasözü şiirden atasözüne dönüşmüş, şu şekilde söylenmektedir:

يَا بَارِي الْقَوْسِ بَرِيًّا لَسْتَ تُحْمِنُهَا *** لَا تُفْسِدُهَا وَأَعْطِ الْقَوْسَ بَارِيهَا

“Ey yayı sağlam yapmayan, onu bozma, yayı ustasına ver” yani; “işini ehline ver, bilgi ve beceri sahibi kişilere işinizi bırakın” demıştır. Bu atasözü, Allah'ın bu ilmi (beyân ilmini) layığı ile yapana ve bu kitaba gerektiği gibi hizmet edene vereceğini kastederek İmam es-Sekkâkî tarafından alıntılanmıştır (et-Teftâzânî, 2023, s. 531) ; (es-Sekkâkî, 2000, s. 532) ; (el-Meydânî, 1955, s. 19).

2- «لِكُلِّ جَدِيدٍ لَذَّةٌ» “Her yeni şeyde ayrı bir tat vardır”. Bu atasözü bir şiirden alınmıştır. Bu şiirde Hutay'e Cervel b. Evs (ö. 59/678) şöyle der:

«لِكُلِّ جَدِيدٍ لَذَّةٌ غَيْرَ أَنِّي *** وَجَدْتُ جَدِيدَ الْمَوْتِ غَيْرَ لَذِيذٍ.»

“Taze olan her şeyin farklı bir tadı var. Ama ben erken ölümün tadını bulamadım ”

Bu atasözü, yeni şeyler yapmanın insan ruhu için aynı şeyleri tekrarlamaktan daha keyifli olduğunu vurgulamak için zikredilmiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 268) ; (es-Sekkâkî, 2000, s. 460) ; (el-'Askerî, 1988, s. 18).

et-Teftâzânî'nin es-Sekkâkî'nin eserindeki atasözlerine ilâveten söylediği atasözlerinin bazılarını maddeler halinde ele alacağız :

et-Teftâzânî, istiârenin tanınmış özel isimlerde kullanılması konusundan bahsederken aşağıdaki atasözlerini örnek vermiştir:

1- «أَجْوَدُ مِنْ حَاتِمٍ» “Hâtim'den daha cömert” bu atasözü, cömert bir insanla karşılaşıldığında cömertliğini mübalağalı olarak ifade etmek ve cömertliğiyle ün yapmış Hâtim et-Tâî'den (ö. m. 578) daha cömert olduğu vurgulanmak için söylenir (et-Teftâzânî, 2023, s. 349) ; (el-Meydânî, 1955, s. 182).

2- «أَبْخُلُّ مِنْ مَادِرٍ» “Mâdir'den daha cimri” bu atasözü, cimri bir insanla karşılaşıldığında cimriliğini mübalağalı olarak ifade etmek ve bu hususta ün yapmış Hilâl b. Âmir b. Sa'saa'dan daha cimri olduğunu vurgulanmak için söylenir (et-Teftâzânî, 2023, s. 349) ; (el-Esbehâni, 1966, s. 86).

3- «أَعْيَا مِنْ بَاكِلٍ» “Bâkil'den daha aciz” bu atasözü, aciz bir insanla karşılaşıldığında acizliğini mübalağalı olarak ifade etmek ve bu hususta ün yapmış Bâkil el-İyâdî'den daha aciz olduğu vurgulanmak için söylenir (et-Teftâzânî, 2023, s. 349) ; (el-Meydânî, 1955, s. 43).

4- «أَفْصَحُ مِنْ سَهْبَانَ» “Sehbân'dan daha belîğ”. Bu atasözü, belâgat sahibi bir insanla karşılaşıldığında dilde usta olduğunu ifade etmek ve bu konuda ün yapmış Sahbân b. Züfer el-Vâilî'den (m.ö. 578) daha belîğ olduğunu vurgulanmak için söylenir (et-Teftâzânî, 2023, s. 349) ; (el-Esbehâni, 1966, s. 90).

2.4. Şiir Beyitleri

et-Teftâzânî şiir beyitlerini alıntılanmaya istişhâd amaçlı önem göstermiştir. Şiir beyitlerini alıntılanırken Kur'ân-ı Kerîm âyetlerini açıklarken kullandığı yöntemin aynısını kullanmıştır. Şiirin bir

veya birkaç kelimesini alıp ardından açıklama yapmıştır. Bazen de sadece şiirin beyitlerinin ilk mısrasını, ya da sadece ikinci mısrasını almıştır. et-Teftâzânî, genellikle şiir sahibinin ismini söylememiştir, es-Sekkâkî'nin ihmal ettiği şiir beyitlerinin sahiplerinin isimlerini zikretmiştir. et-Teftâzânî genelde şiirin bir kısmından bahsettikten sonra, mübhem kelimeleri açıklamıştır. et-Teftâzânî, es-Sekkâkî'nin eksik zikrettiği bazı şiirlerini tamamlamıştır. Muhtemelen bunu yapmasındaki amacı şerhin daha iyi anlaşılmasını sağlayacağını düşünmesidir. Ayrıca et-Teftâzânî *Miftâhu'l-'ulûm* metninde geçen beyitlerin yanı sıra daha birçok beyti de farklı amaçlarla zikretmiştir. et-Teftâzânî'nin şiir beyitleriyle nasıl istişâdda bulunduğunu bir kaç maddeyle ele alabiliriz:

1- et-Teftâzânî, genel olarak şiirlerden delil olarak alıntı yaparken, beytin tamamını veya bir mısrasını yazmamış, bilakis kendisinden sadece bir yada birkaç kelime zikretmiş, daha sonra şerhe geçmiştir. Bu da kelimenin bir beyte ait olup olmadığının anlaşılmasını zorlaştırmış ve kastedilen şeyin anlaşılmasında kafa karışıklığına neden olmuştur (et-Teftâzânî, 2023, s. 229, 236, 190, 221, 231).

2 -Birkaç durumda es-Sekkâkî beytin ilk mısrasını zikretmiş, daha sonra et-Teftâzânî, o beytin geri kalanını tamamlamıştır. Ebû Dâvûd el-İyâdî'in (ö. 240/854) şiirinde olduğu gibi. (et-Teftâzânî, 2023, s. 254).

3- et-Teftâzânî, şerhinde yüzlerce şiir zikretmiş, ancak genellikle şiirin yazarına veya kasidenin konusuna atıfta bulunmamıştır. et-Teftâzânî'nin üslubunu es-Sekkâkî'nin üslubuyla karşılaştırdığımızda es-Sekkâkî'nin, şiirlerin şairlerine et-Teftâzânî'ye oranla daha az yer verdiğini görmekteyiz.

4- es-Sekkâkî'nin beyân ilmi bölümündeki *Miftâhu'l-'ulûm* adlı kitabında kullandığı şiir beyitlerinin neredeyse tamamı et-Teftâzânî tarafından zikredilmiş ve ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

D. ET-TEFTÂZÂNÎ'NİN KULLANDIĞI KAYNAKLAR

Bir insanın zamanını geçirdiği en güzel şeylerden biri ilim tahsilidir. Kişi kendini tamamen ilme vermedikçe ilim o kimseye her şeyi vermez. Bu hususta et-Teftâzânî'nin ilminin ne kadar geniş ve sağlam olduğu, çeşitli alanlarda ilim aramakla ve çalışmakla ne kadar çok ilgilendiği görülmektedir.

1. Belâgat Kitapları

1.1. Esrâru'l-Belâga

Bu kitap imam şeyh Abdülkâhir el-Cürcânî'ye aittir. et-Teftâzânî şerhinde Abdülkâhir el-Cürcânî'yi «الشَّيْخُ» lakabıyla vasıflandırmıştır (et-Teftâzânî, 2023, s. 175, 212, 216). Bu hususta *Esrâru'l-Belâga* kitabının adı açıkça iki yerde şu şekilde geçmektedir: Birincisi: çok sayıda teşbih yönü ve onunla mürekkebe teşbih arasındaki fark konusunda. «ولذا قال الشَّيْخُ فِي أَسْرَارِ الْبَلَاغَةِ = Bu yüzden Şeyh *Esrâru'l-Belâga*'da şöyle dedi» ifadesi gibi (et-Teftâzânî, 2023, s. 216) ; (el-Cürcânî, 2001, s. 143). İkincisi: Teşbihi-i temsîlî yerleri ve onun etkisi konusunda «قال فِي أَسْرَارِ الْبَلَاغَةِ = *Esrâru'l-Belâga*'da şöyle dedi» ifadesinde (et-Teftâzânî, 2023, s. 232) ; (el-Cürcânî, 2001, s. 99).

et-Teftâzânî, el-Cürçânî'nin görüşünü aktarırken, Melfûf teşbîh (التشبيه الملقوف)³ iki müfred benzetme yönünün birbirine benzerliği konusunda aşağıdaki örneği vermiştir :

كَأَنَّ قُلُوبَ الطَّيْرِ رَطْبًا وَيَابَسًا *** لَدَى وَكْرِهَا الْعُنَابُ وَالْحَشَفُ الْبَالِي

«(Şair, çok kuş avlayan kartalı anlatarak) *sanki kuşların yürekleri kartalların yuvalarında yumuşak olanları hünnap meyvesi, sert olanları da kalitesiz eski kuru hurmalar gibidir*».

(الرطب الطري من قلوب الطير = kuşların yumuşak yüreklerini) benzeyenin (müşebbeh), (العناب = hünnap meyvesi) kendisine benzeyenin müşebbeh bihi yoluyla teşbih yapmıştır. Aynı şekilde (اليابس من قلوب الطير = kuşların kuru yüreklerini) benzeyen (müşebbeh) (الحشف البالي = eski kuru hurmalara) kendisine benzeyen (müşebbeh bih) ile Melfûf teşbîh yoluyla teşbih yapmıştır. Yani bu teşbîh, iki şeyi aynı anda birbirine karışmadan iki şeye benzetme üzerine dayanmaktadır (et-Teftâzânî, 2023, s. 215) ; (el-Cürçânî, 2001, s. 142).

1.2. Delâilü'l-İ'câz

Bu eser yukarda ismi geçen Abdülkâhir el-Cürçânî'ye (ö. 471/1078) aittir. et-Teftâzânî, Şerhu'l-Miftâh kitabının şerhinde *Delâilü'l-i'câz*'dan çok etkilenmiş ve ondan beyân ilmindeki farklı meseleleri ihtiva eden çeşitli alıntılar yapmıştır. et-Teftâzânî'nin kitabının adını zikretmeden Cürçani'den alıntı yaptığı bazı konuları biri şöyle dile getirebiliriz:

1- et-Teftâzânî, Ebü'n-Necm el-İclî'nin (ö 129/747) bir şiirinden şu örneği iktibas ederken, et-Teftâzânî el-Cürçânî'nin umûmu'n-nâfi konusundaki görüşüne katıldığını belirtmiştir:

قَدْ أَصْبَحْتُ أُمُّ الْخِيَارِ تَدَّعِي *** عَلَيَّ ذَنْبًا كَلُّهُ لَمْ أَصْنَعْ

«(Eşim) *Ümmü'l-Hiyâr bana hiç işlemediğim günahları isnad ediyor*».

el-Cürçânî'ye göre, eğer (كَلُّهُ) raf halinde (mübteda) olursa, onun haberi (لَمْ أَصْنَعْ) olur. Ayrıca (كَلُّهُ) kelimesi olumsuz (لم) edatından önce geldiği için bu (عموم السلب = 'umûmu's-selb)⁴ olumsuzluğu genelleştirilmesini gösterir. Ama eğer (لَمْ أَصْنَعْ) , (كَلُّهُ)'i nasb etse, nesne (mef'ûlün bih) olacaktır. Fakat buradaki nasb, olumsuzluğun genelleştirilmesine fayda sağlamamaktadır. Böylece şair, ona isnat edilen günahların tamamını reddetmiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 442) ; (el-Cürçânî, 2007, 281) ; (et-Teftâzânî, 2019, s. 161).

³ Melfûf teşbîh: iki müşebbehlerin, sonra da onların müşebbehün bihlerin getirilmesidir. (et-Teftâzânî, 2023, s. 216) ; (Tabâne, 1988, s. 620).

⁴ 'Umûmu's-Selb (olumsuzluğun genelliği): (كل) gibi bir genelleme lafzı olumsuzluk edatından önce söylendiğinde bütün fertlerini kapsar ve umum ifadesi kesindir. Fakat (كل) lafzı olumsuzluk edatından sonra kullandığında ise umum anlamı taşımaz, buna Selbü'l-'Umûm (Tümelin olumsuzlanması) adı verilir. Örneğin: لم يقم كل إنسان = İnsanların hepsi kalkmadı) sözünden insanların bazılarının kalktığı, bazılarının ise kalkmadığı anlaşılır. (et-Teftâzânî, 2019, s. 156).

1.3. El-Îdâh Fî 'Ulûmi'l-Belâga

Bu eser Celâluddîn el-Hatîb el-Kazvînî'ye aittir. et-Teftâzânî yaptığı şerhte "el-Îdâh" kitabından yararlanmıştır. el-Kazvînî'nin çeşitli belâgat konularındaki görüşlerinden bahsetmiştir. et-Teftâzânî şerhinde «صاحب الايضاح = sâhibu'l-îdâh» (et-Teftâzânî, 2023, s. 189, 203, 307) veya kitabın kendisine atıfta bulunmak için sadece «الايضاح = el-Îdâh» kelimesini kullanmıştır (et-Teftâzânî, 2023, s. 315).

et-Teftâzânî, şerhinde el-Kazvînî'nin es-Sekkâkî'ye yaptığı itirazları söylerken «Îdâhın sâhibi itiraz etti = اعترض صاحب الايضاح» (et-Teftâzânî, 2023, 440) ; (el-Kazvînî, 1985, s. 448). «Ona Îdâhın sâhibi itiraz etti = الاعتراض عليه صاحب الايضاح» (et-Teftâzânî, 2023, s. 465) ; (el-Kazvînî, 1985, s. 107). «Îdâhın sâhibi dedi ki: bu konu tartışmaya açık = قال صاحب الايضاح فيه نظر» (et-Teftâzânî, 2023, s. 316) ; (el-Kazvînî, 1985, s. 396). «Burada Îdâhın sâhibinin bir itirazı vardır = لصاحب الايضاح ههنا اعتراض» (et-Teftâzânî, 2023, 408) ; (el-Kazvînî, 1985, s. 249). «ve îdâhın itirazı itiraz etti = واعتراض الايضاح» (et-Teftâzânî, 2023, s. 475) ; (el-Kazvînî, 1985, s. 456) gibi ifadeler kullanmıştır.

et-Teftâzânî, teşbihinin her iki tarafına değinirken, el-Kazvînî'nin kullandığı vehmi teşbih tarafı kavramını tanımlaması, el-Kazvînî'yle aynı görüşe sahip olduğunu göstermektedir. el-Kazvînî şöyle der: Vehmi teşbih, hayal gücünün icatlarından biridir. Somut bir varlığı olmaksızın tasavvur edilir. Beş duyardan biriyle algılanmaz, algılansa da ancak bir duyu organıyla algılanır, İfritlerin dişleri / أنياب الأوغال buna bir örnektir (et-Teftâzânî, 2023, s. 187, 188, 271) ; (el-Kazvînî, 1985, s. 336).

1.4. Nihâyetü'l-Îcâz Fî Dirâyeti'l-Î'câz

Nihâyetü'l-îcâz, İmam Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî'nin (ö. 606/1210) beyân ilimi hakkında kaleme aldığı bir kitabdır. er-Râzî, Abdülkâhir el-Cürcânî'nin *Esrârü'l-belâga* ve *Delâ'ilü'l-î'câz* kitaplarındaki tertibe özen gösterdi. Bu kitap, Abdülkâhir'in eserlerinin, belâgat kurallarına göre kontrol edilip, alt konularının ve bölümlerinin düzenlenerek sınıflandırıldığı bir tertip ve tasniftir. er-Râzî, bu eserde ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), Reşîdüddîn el-Vatvât (ö. 573/1177) ve er-Rummânî (ö. 384/994) gibi birçok âlimin görüşlerinden bahsetmiştir (er-Râzî, 2004, s. 10).

et-Teftâzânî, şerhinde İmam Fahreddin er-Râzî'nin görüşlerinden yararlanmış ve şerhinde adını üç kez açıkça zikretmiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 160, 458, 508). İmam er-Râzî'nin *Nihâyetü'l-Îcâz* adlı kitabının adı da bir defa açıkça zikretmiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 508).

1.5. El-Mutavvel 'alâ 'T-Telhîs

Bu eser, el-Kazvînî'nin es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm* kitabınının ihtisarı olan *et-Telhîs* adlı kitabının bir şerhidir. Bu kitap *el-Mutavvel* olarak şöhret kazanmış, ancak et-Teftâzânî şerhinde bu isimden açıkça bahsetmemiştir. Diğer eserlerinde *Şerhu't-Telhîs* adıyla atıfta bulunmuştur (el-Kâliş, 2010, s. 61).

Bu eser *Telhîsu'l-Miftâh*'ın en iyi üç şerhinden biri olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Timur'un Herat kalesinin kapısına, şerefine astığı kaynaklarda zikredilmiştir (Kâtib Çelebî, 1943, s. 1763) ; (el-Kâliş, 2010, s. 63).

el-Mutavvel'i ele alırken, *Şerhu'l-Miftâh*'tan ayıran en önemli özelliğe değinmeyi uygun gördük. et-Teftâzânî, *el-Miftâh*'ı açıklarken *el-Mutavvel* adlı eserinde uyguladığı yöntemlerin çoğuna bağlı kaldı. Ancak *el-Miftâh*'ı şerh ederken takip ettiği yöntemi biraz farklıydı. et-Teftâzânî *el-Mutavvel* adı şerhinde görüş ve itirazlar ne kadar uzun olursa olsun, bu itirazları tartışırken daha sabırlı görünmektedir. *Şerhu'l-Miftâh* adlı şerhinde ise, çeşitli ilim ve sanat dallarındaki tecrübe ve bilgi birikiminin arttığı görülmektedir. *el-Miftâh*'da «قوله» tarzını kullanarak şerh ettiğini, *el-Mutavvel*'de ise aynı tarzı kullanmadığını yapmadığını görmekteyiz. Zira *el-Mutavvel* şerhinde, kendi şerhi ile es-Sekkâkî'nin açıklamasını mezcetmiştir. *el-Miftâh* şerhinde, es-Sekkâkî'nin cümlesinin ilk bir kaç kelimesine yer vermekle yetinmektedir. son sözünü tamamlamakta, sonra da cümle veya kelimenin müphemliğini izah etmektedir. Belki de onu böyle bir şey yapmaya iten sebep, daha önce iki kitabı olan *el-Mutavvel* ve *Muhtasarü'l-Meâ'nî*'de sözünü ettiği şeyi tekrar etmeme isteğiydi.

«قوله» tarzındaki açıklama, es-Sekkâkî'nin sözlerinden istediğini açıklamasını veya yok saymasını sağlar. *el-Mutavvel* kitabında ele alınan bir konuyu izah etmek isterse, *Şerhu't-Telhis* kitabına başvurarak şöyle derdi :

«وقد أوردنا في شرح التلخيص ما أمكن فيه»

«Mümkün olduğunca *Telhis*'in şerhinde değinmeye çalıştık» (et-Teftâzânî, 2023, s. 379).

1.6. El-meselü's-sâir

Bu eserin sahibi el-Cezerî İbnü'l-Esîr' dir (ö. 637/1239). Eserin tam adı: *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâ'ir*'dir. İbnü'l-Esîr, bu eserinde beyân ilmini, Balâgat kelimesiyle eş anlamlı olacak şekilde genişleten kişi olarak öne çıkmaktadır (Dayf, 1995, s. 324).

et-Teftâzânî'nin, İbnü'l-Esîr'in bu eserinden sadece bir yerde istifâde ettiğini tesbit etmiştik. et-Teftâzânî yazdığı *Şerhu'l-Miftâh* eserinde, "kinâyeye" ile "ta'rîz" arasındaki farkı açıklarken «قال ابن الأثير» diyerek konuyla ilgili görüşünü özetleyerek aktarmış, kitabının adından zikretmemiş ancak İbnü'l-Esîr adını açıkça zikrederek şöyle demiştir:

Kinâyeyi, bir kelimenin hakîkî ve mecâzî iki anlamında bir arada cem eden tanımlama olarak açıklamaktadır. Ayrıca kinâyeye hem müfret hem mürekkeb (cümle) lafızlarda olur. Örneğin, Nisa Sûresi'nin 43. Âyetindeki ﴿أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ﴾ (ya da kadınlara dokunup da), "dokunmak" kelimesi hem mecâzî olarak hem de hakikatte kullanılmaktadır. Dokunmak kadınla tokalaşmak için kullanılırsa gerçek, ama cima için kullanılırsa mecâzdır (et-Teftâzânî, 2023, s. 501) ; (İbnü'l-Esîr, 1960, s. 53) ; (Tabâne, 1988, s. 415).

Ta'rîz, hakîkî veya mecâzî durum açısından değil, telvîh etme ve işaret etme açısından bir anlam ifade eden kelimedir. Ta'rîz sadece mürekkeb lafızlarda olur. Örneğin, kimden yardım beklediğini söylediğin halde, ondan açıkça istemeden: "Vallahi, ben muhtacım." O halde ondan ne gerçek ne de mecâzî bir şey istemiyorsunuz ama lafızdan ihtiyaç manası çıkartılabilir (et-Teftâzânî, 2023, s. 501) ; (İbnü'l-Esîr, 1960, s. 56).

2. Tefsir Kitapları

2.1. el-keşşâf

et-Teftâzânî eserinde, Kur'ân âyetlerinin tefsirini ele alırken beyân ilminden çok yararlanmışır. Bu kitabın şöhreti nedeniyle ez-Zemahşerî'nin adının "Sâhibü'l-Keşşâf = صاحب الكشاف" olması dikkat çekicidir, belki de ününün nedeni, dil, edebiyat, belâgat, fıkıh, kırâat ve nahiv alanlarında içerdiği çeşitli bilimlerden kaynaklanmaktadır (Hamad, 2007, s. 23).

Yapılan izahlardan da anlaşılacağı üzere et-Teftâzânî, İmam ez-Zemahşerî'nin özellikle belâgat ve dil konularındaki görüşlerinden çokça yararlanmışır. Şerhinde kendisinden iktibasta bulunurken "Sâhibü'l-Keşşâf" diyerek söz etmiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 214, 258, 264, 376, 380). Bu durum, et-Teftâzânî'nin İmam ez-Zemahşerî'ye ait görüş ve fikirlerden büyük ölçüde etkilendiğinin göstergesidir.

et-Teftâzânî, ta'rîz ile kinâyeye arasındaki farkı belirtirken *el-Keşşâf* tan direkt alıntı yaparak kinâyenin, bir anlamın lafız dışında başka bir şeyle zikredilmesidir. Endamın uzunluğu için «طَوِيلُ النَّجَادِ» /kını uzun», demek gibi. Ta'rîz ise açıkça ifade edilemeyen bir şeye delâlet etmek üzere herhangi bir şeyi zikretmektir. Muhtacın ihtiyaç duyduğu kişiye «جنتك لأسلم عليك/sana selam vermek üzere geldim» ifadesinde olduğu gibi. Sanki söz maksada işaret etmek üzere arz edilmiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 496) . (ez-Zemahşerî, 2009, s. 137).

2.2. Hâşiye 'ale'l-Keşşâf (Şerhu'l-Keşşâf)

Şerefüddîn et-Tîbî'nin (ö. 743/1343) *el-Keşşâf* üzerine kaleme aldığı hâşiyeden özetlenen bir çalışmadır (Kâtib Çelebî, 1943, s. 1478). et-Teftâzânî 789 yılında Rebûlâhir ayının 18'inde Semerkant şehrinde yazmaya başlamıştır (Taşkoprizâde, 1985, 192).⁵ 791 yılında Semerkand'da ölümü nedeniyle yazımı tamamlanamamıştır (es-Süyûtî, 1965, 285). Kur'ân'ın Fatiha Sûresi'nden Yunus Sûresi'ne kadar kaydedilmiştir (el-'Askalânî, 1930, s. 350). *Dâiretü'l-Ma'ârifü'l-İslâmiyye*'ye göre, Bakara Sûresi'nin başlangıcından Hûd Sûresi 58 ayeti'ne kadar, yine Zümer Sûresi'nden Talak Sûresi'ne kadar kaydedilmiştir (DMİ. 1998, s. 2308). et-Teftâzânî, mukaddimesinde, çevresindeki arkadaşlarından ve âlimlerden gelen birçok istek üzerine, *Miftâhu'l-'ulûm*'un üçüncü bölümüne şerh yazacağı için "Hâşiyetü'l-Teftâzânî 'ale'l-Keşşâf"ı yazmayı bıraktığını belirtmiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 7). et-Teftâzânî, şerhinden tespit edebildiklerimizden yola çıkarak sunduğu konuların bilgisini artırmak ve açıklığa kavuşturmak için *Hâşiyetü'l-Keşşâf*'a atıfta bulunmuştur (et-Teftâzânî, 2023, s. 280, 319, 393, 474).

3. Dil Kitapları

3.1. Es-Sihâh

İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'ye (ö. 398/1006) ait sözlüktür. Sözlüğün tam adı "Tâcü'l-Luğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye"dir. Araştırmacılar tarafından Cevherî'nin kitaplarının en belineni *es-Sihâh* olduğu belirtilmiştir (el-Cevherî, 2009, 11). et-Teftâzânî, *es-Sihâh* kitabının adını 4 defa açıkça zikretmiş (et-

⁵ Diğer kaynaklarda tarihlendirme: Rebûlâhir ayının 2'sinde (el-Hanbelî, 1986, s. 548) ve Rebûlâhir ayının 8'inde (eş-Şevkânî, 2011, s. 304) şeklinde kaydedilmiştir.

Teftâzânî, 2023, s. 322, 330, 336, 502) ; (el-Cevherî, 2009. s. 1177, 265, 736, 859) ve bu kitaptan alıntı yapmıştır: Örnek olarak; «أَخْتُ الْجَمَلِ فَاسْتَأَخَّ» kelimesini şerh ederken «فِي الصَّحاحِ» ifadesini kullanmış ve *Mu'cemü'l-Sihâh*'tan alıntı yaptığını açıkça beyân etmiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 322) ; (el-Cevherî, 2009. s. 1177).

3.2. Lisânü'l-'Arab

Bu eserin, yazarı Cemâlüddîn Muhammed İbn Manzûr'dur (ö. 711/1311). et-Teftâzânî, *el-Miftâh*'ı şerh ederken İbn Manzûr'un *Lisânü'l-'Arab* kitabına başvurmuştur. Ancak et-Teftâzânî, bu eserin veya sahibinin adını hiçbir yerde açıkça zikretmemiştir. Yani genel olarak, et-Teftâzânî, iktibas ederken *Lisânü'l-'Arab* kitabının veya yazarının adından ve hatta kapalı kelimeleri açıklarken yararlandığı sözlüklerden bahsetmemiştir.

et-Teftâzânî, «الغُول» lafzını dil açısından şerh ederken İbn Manzûr'un kitabından iktibas etmiş, fakat bu esere veya sahibine eserinin hiçbir yerinde işaret etmemiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 189) ; (İbn Manzûr, 1993, s. 508).

3.3. Esâsü'l-Belâga

Esâsü'l-Belâga Arapça mecâzlar sözlüğü, el-Âllâme Ebü'l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) aittir. et-Teftâzânî, izahında imam ez-Zemahşerî'nin dilbilim alanında kaleme aldığı *Esâsü'l-Belâga* kitabından yararlanmıştır. et-Teftâzânî, şerhinde *Esâsü'l-Belâga* kitabını «الأساس» olarak nitelendirmekte ve üç yerde açıkça zikretmektedir. Ancak yazarı imam ez-Zemahşerî'nin adını zikretmemiştir.

Esâsü'l-Belâga'da yapılan alıntılar hakkında bahsedilen konular ise, şunlardır: Mesela; et-Teftâzânî, «لَذَّ = leziz olmuş» kelimesini izah ederken «وفي الأساس» diyerek ez-Zemahşerî'nin *Esâsü'l-Belâga* adlı eserinin adını zikretmiş ancak ez-Zemahşerî'den bahsetmemiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 224) ; (ez-Zemahşerî, 1998, s. 165).

4. Nahiv Kitapları

4.1. El-Kitâb (Sîbeveyh)

Ebû Bîşr Sîbeveyh, 'Âmr b. 'Osmân b. Kanber el-Hârisî'nin (ö. 180/796) eseridir. Sîbeveyh, Nahiv imamı ve Nahiv ilmini ilk yazan kişidir . et-Teftâzânî, Sîbeveyh'in Nahiv konularındaki görüşlerinden yararlanmıştır, bu nedenle et-Teftâzânî iki yerde bu eserden alıntı yapmış ve açıkça "Sibaveyh" adını zikretmiştir.

et-Teftâzânî, "ilgili anlamlara göre harflerle istiâre-i tebe'iyeye" başlığın altında konuyu ele alırken şu ayette ﴿رُبَّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ﴾⁶ yer alan «رُبَّمَا» kavramını tanımlayarak, es-Sekkâkî'nin bakış açısına değinmiştir:

⁶ Hicr sûresi [15/2].

İlk olarak, «رُبَّمَا»nin aslında «azaltmak = التقليل» anlamına geldiğini belirtmek gerekir. Ayete göre, kıyamet günü kâfirlerden sadece birkaçının gelip keşke müslüman olsaydık demesinin anlamı nedir? Bunun cevabı, es-Sekkâkî'nin belirttiğine göre, «رُبَّمَا»nin anlamının, burada asıl anlamının aksine «çoğalmak = التكثير» anlamında, istiâre-i tasrihiyye tehekkümiyye⁷ olarak kullanılan bir isim olduğudur. Böylece mânâ, kıyamet günü kâfirlerin çoğunun keşke müslüman olsaydık diyecekleri şeklinde olacaktır. el-Keşşaf'ta bu alay yönteminin, Arapların kastedilenin tersine yol açan bir anlam ifade etme yöntemlerinden biri olduğu zikredilmiştir. Yani "Müslüman olma arzularının az olması" anlamı, bolluğu (yani müslüman olmayı çok arzu ettiklerinin) anlamında alaylı bir ifade olarak kullanılmıştır (et-Teftâzânî, 2023, s. 394-395). (es-Sekkâkî, 2000, s. 159/491) ; (ez-Zemahşerî, 2009, s. 557) ; (İbnü's-Serrâc, 1988, s. 416).

Sîbeveyh'e göre «رُبَّمَا» harf sayılır. Bir önceki ayet örneğine göre «رُبَّمَا» harfi "istiâre-i tebe'iyeye tehekkümiyye" olarak kabul edilir. Çünkü buradaki istiâre «رُبَّمَا» harfinin anlamı ile ilgilidir (et-Teftâzânî, 2023, s. 394/395) ; (es-Sekkâkî, 2000, s. 253) ; (Sîbeveyh, 1988, s. 115) ; (İbnü's-Serrâc, 1988, s. 416).

4.2. el-Mufassal Fî Sınâ'ati'l-İ'râb

Bu eser Ebü'l-Kasım Mahmûd ez-Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) aittir. Bazı matbu nüshaları ise el-Mufassal (fî 'İlmi'l-'Arabîyye ya da fî 'İlmi'l-Luğ'a) gibi adlar taşımaktadır.

et-Teftâzânî, Zemahşerî'nin eserin bir yerinde zaman ismi yerine mastarının gelmesi konusunda. «آتيك مَقْدَمُ الْحَاجِ» yerine «آتيك قَدُومُ الْحَاجِ» şeklinde alıntı da bulunmuştur. Kaynağı ve sahibini belirtmemiştir. Böylece Zemahşerî «مَقْدَمُ» örneğinde olduğu gibi, zaman ismi yerine mastarının kullanılmasını tercih etmiştir. Yani mastar zikredilerek zaman ismi kastedilmektedir.

İbn Hâcib buna itiraz ederek şöyle demiştir: (مَفْعَل) vezindeki ism-i zaman masdarın yerine kullanılmaz. Burada asıl olarak bir zaman zarfının bir mastar olarak temsil edilmesi uygun değildir. Bir zarfı «مَقْدَمُ» "mastar"ı «قَدُومُ» yerine saymak mümkün değildir. Bu sebeple, bu örnek düşünülemez (et-Teftâzânî, 2023, s. 252) ; (ez-Zemahşerî, 2004, s. 55).

5. Edebiyat Kitapları

5.1. Kitâbü'l-Hayavân

Ebû 'Osmân 'Âmr b. Bahr el-Câhiz el-Kinânî'nin (ö. 255/869) canlı türlerine dair eseri. et-Teftâzânî, şerhinde şiirin edebî yönüne değinerek, Câhiz'in el-Hayavân adlı kitabında şu ifadeyi aktarmıştır:

«إِنَّمَا الشَّعْرُ صِنَاعَةٌ ، وَضَرْبٌ مِنَ التَّصْوِيرِ.»

«Şiir ancak bir sanattır ve bir betimleme biçimidir.»

⁷ İstiâre-i tehekkümiyye: alayı içine alan bir istiareidir. Meselâ: «cimri kimse için "Hâtem" denilmesi gibi». (Tabâne, 1988, s. 689) ; (Durmuş, 2001, s. 315-318).

Yani şiir, kelimelerin, imgelerle kastedilen ve amaçlanan anlamlarıdır. O da lafızlarla belirtilir. Ayrıca bu ifadeyi *el-Hayavân* adlı eserinden almasına rağmen ne kitabın ne de sahibinin ismini zikretmiştir (et-Taftâzânî, 2023, s. 175, 500, 531) ; (el-Câhız, 1965, s. 132).

5.2. Şerhu Dîvânî'l-Hamâse (El-Merzûkî)

Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen el-Merzûkî'nin (ö. 421/1030) Arap edebiyatında Ebû Temmâm'ın kahramanlık şiirlerini *Dîvânü'l-Hamâse*'ye yazdığı şerhdir.

et-Taftâzânî, bu eserden istifade etmiş ve müellifinin adını açıkça 3 kez vererek aktarmada bulunmuştur (et-Taftâzânî, 2023, s. 288, 327, 424). Bunlardan biri:

Bir kelimenin fasih sayılabilmesi için kusurların bulunmaması gerekir. Aksi takdirde garabet olur. Öyle ki garâbet, işlek olmayan ve mânâsı herkes tarafından bilinmeyen bir kelimenin cümlede kullanılmasıdır. et-Taftâzânî el-Merzûkî'den görüş aktarırken Rü'be b. 'Accâc'ın (ö. 145/762) aşağıdaki beytinde geçen (مسرج) kelimesini garâbete örnek olarak dile getirmiştir.

مُقَلَّةٌ وَحَاجِبًا مُرَجَّجًا *** وَفَاجِمًا وَمَرْسِنًا مُسْرَجًا

«(Leylâ'nın) siyah gözü, kalem kaşı, simsiyah saçı ve Süreycî kılıcı gibi zarif burnu».

Beytinde (مَسْرَج) kelimesinde garâbet vardır. Çünkü mânâsında kapalıdır. Birincisi Süreycî; kılıcı nisbetle kullanılmış, burun incelik ve düzgünlük yönünden Süreycî kılıcına benzetilmiştir. İkincisi ise kandil mânâsındaki (سِرَاج) lafzından türemiş, (Bu da el-Merzûkî'nin görüşüdür, es-Sekkâkî de bu görüşün benimsemiştir) parlaklık ve ışığıyla bir kandile benzetilmiştir (et-Taftâzânî, 2023, s. 327) ; (el-Merzûkî, 2003, s. 473).

6. Usul Kitapları

et-Taftâzânî de şerhinde Usûl-i Fıkıh kitaplarını kaynak olarak kullanmıştır. Genel olarak usûl kitaplarından yaptığı aktarmalarda eserin adını veya yazarı belirtmemiştir.

6.1. el-İhkâm Fî Usûli'l-Ahkâm

et-Taftâzânî şerhinde Seyfüddîn Alî b. Muhammed el-Âmidî'nin (ö. 631/1233), *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm* kitabını kaynak olarak kullanmış, ancak kitabın adına veya yazarına herhangi bir şekilde atıfta bulunmamıştır.

et-Taftâzânî sözün delâleti konusunda *el-İhkâm* kitabından alıntı yaparak delâleti mutâbakat (دلالة المطابقة), delâleti tadammun (دلالة التضمن) ve delâleti iltizâm (دلالة الالتزام) arasındaki farkı açıklamıştır (et-Taftâzânî, 2023, s. 172-173) ; (el-Âmidî, 1982, s. 15).

7. Kelâm Kitapları

et-Taftâzânî, kelâm mezheplerinin kanaatlerini naklederken, ve aralarında karşılaştırma yaparken herhangi birini desteklememiştir. Aksine sahiplerinin görüşlerine itiraz dahi etmiştir. O sadece görüşleri sunmuş ve sahiplerinin bakış açısıyla onları netleştirmiştir. et-Taftâzânî, şerhinde Mu'tezile mezhebini

beş kez zikretmiş (et-Teftâzânî, 2023, s. 293, 335, 448, 461, 511), Behşemiyye mezhebinden sadece bir görüşe yer vermiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 292). Bu mezheplerin isimlerini açıkça zikretmiştir. et-Teftâzânî'nin kelâm meselelerinde zikrettiği âlimler şu şekilde özetlenebilir:

- 1- İbrâhîm b. Seyyâr b. Hânî' en-Nazzâm, Ebû İshâk (ö. 231/845) (et-Teftâzânî, 2023, s. 444, 509).
- 2- Alî b. İsmâîl el-Eş'arî el-Basrî, Ebü'l-Hasen (ö. 324/935) (et-Teftâzânî, 2023, s. 292).
- 3- Abbâd b. Süleymân es-Saymerî, Ebû Sehl (ö. 250/864) (et-Teftâzânî, 2023, s. 292).

7.1. Şerhu'l-Makâsîd

et-Teftâzânî'ye ait kelâm alanında bir eserdir. Birçok konu ve kavramda *Şerhu'l-Makâsîd* adındaki kendi kitabından yararlanmıştır.

Mesela: Allah'ın (doğru yolu gösterme ve dalâlete düşürme = الهداية والإضلال) konusunda et-Teftâzânî, daha geniş bir açıklamada bulunmak için *Şerhu'l-Makâsîd* adlı kitabına açıkça atıfta bulunmuştur. et-Teftâzânî, şerhinde Mu'tazile'nin görüşlerine itiraz etmiş ve Ehl-i Sünnet görüşlerini benimsemiş ve şöyle demiştir: Mu'tazile, hidâyet kavramının, Yüce Allah'tan mükelleflere rehberlik, dua ve hakkı ortaya çıkarma anlamında olduğuna dair bir görüş benimsemiştir. Yani yüce Allah'ın kalplerin hidâyeti ile hiçbir ilgisi yok ve onlara hidâyet eden ya da onları dalâlete düşüren Allah değildir. Ehl-i Sünneti göre, hidâyet ve dalâlet Yüce Allah tarafından kulların kalbinde yaratılan iki vakadır ve Ehl-i sünnet bu duruma şu ayeti örnek göstermektedirler: ⁸ «يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ» «Böylece Allah yoldan çıkmak isteyeniyi saptırır, doğruya ulaşmak isteyeniyi ise doğru yola erdirtir». Onların görüşüne göre: Allah, dilediğini hidâyete erdirir, dilediğini de saptırır (et-Teftâzânî, 2023, s. 334-335) ; (et-Teftâzânî, 1998, s. 312) ; (el-Eş'arî, 1990, s. 313) ; (er-Râzî, 2000, s. 712).

7.2. et-Tahsîl Mine'l-Mahsûl

Ebü's-Senâ Sirâcüddîn Mahmûd el-Urmevî'ye (ö. 682/1283) ait bir eserdir. et-Teftâzânî, sözün delâletinde bahsederken, Ebü'l-Hasen el-Eş'arî'nin (ö. 324/935) bir görüşünü aktarmış, sözün delâletinin onları yaratana yani yüce Allah'a ait olduğunu söylemiştir:

«واختار الشيخ الأشعري وكثير من المحققين أن الواضع هو الله تعالى»

et-Teftâzânî şöyle demiştir: Behşemiyye, Mu'tezile ve bir grup filozof, sözün delalet ettiği anlamı ilk koyanın Allah'tan başkası olduğu görüşündedirler:

«ومذهب البهشمية، والمعتزلة، وجمع من الحكماء، أن الواضع غير الله تعالى»

Ayrıca et-Teftâzânî bu konuda Basra Mu'tezilesi'nin önde gelen kelâmcılarından 'Abbâd b. Süleymân es-Saymerî'nin (ö. 250/864), "sözün delâleti, lafzın kendi zâtî anlamıdır" şeklindeki görüşünde olduğunu söylemiştir (et-Teftâzânî, 2023, s. 292) ; (el-Urmevî, 1998, 194):

⁸ Bkz. Müddessir Sûresi [74/31].

«والمُحْكِي عن عبَّاد بن سُليمان أنَّ المُخَصَّص ذات اللَّفْظ.»

Burada da et-Teftâzânî'nin farklı mezhebinin görüşlerini naklettiği fakat kaynaklarından bahetmediği görülmektedir.

Sonuç

Miftâhu'l-'ulûm belâgat alanında yazılmış kitaplar arasında en çok kabul gören bir eserdir. Sonraları onun bu eseri ile ilgili yapılan şerh, haşiye, ta'lik ve ihtisar gibi çalışmalar onun önemini ortaya koymaktadır. Bazı âlimlerin ifade ettiklerine göre et-Teftâzânî'nin bu şerhi, *Miftâhu'l-'ulûm'un* kabul gören muteber üç şerhinden biri sayılmaktadır.

et-Teftâzânî'nin *Miftâhu'l-'ulûm'un* belâgatla ilgili üçüncü bölümüne yazmış olduğu *Şerhu'l-Miftâh'ı* incelemeden geçirdikten sonra şu sonuçlara ulaştık:

1- Sa'düddîn et-Teftâzânî tarafından kaleme alınan *Miftâhu'l-'ulûm* üzereine yapılan en önemli şerhlerden biri olarak görülmektedir. et-Teftâzânî'nin eserinin yazılmasının sebebi eserin mukaddimesinde söylediğine göre, faziletli âlimlerin isteği üzerine ve o dönemde âlimlerin sayısı azaldıktan sonra belâgat ilminin anlaşılmasına yardımcı olmak için kaleme almıştır.

2- Bu çalışmada, et-Teftâzânî'nin vefat tarihine en yakın nüsha ana nüsha olarak seçilmiştir. Diğer üç nüsha ile karşılaştırdıktan sonra şerh metni; doğru imla kuralları, noktalama işaretleri ve başlıkların dağılımı en iyi şekilde dikkate alınarak tahkik edilmiştir. Bu da okuyucuların ve araştırmacıların bu eserden faydalanmasını kolaylaştırmıştır. Ayrıca metinde geçen ayetler, hadisler, şiir beyitleri, atasözleri, özel isimler, islâmi grup isimleri ve mezhep isimleri için çalışmanın sonunda indeks belirlenmiştir. Daha sonra, çalışmada ele alınan tüm konular analitik bir fihrist içinde gösterilmiştir.

3- et-Teftâzânî, şerhini (kavlühü = قوله) tarzında kaleme almıştır.

4- et-Teftâzânî memzuc(atomik, parçalı) şerh yöntemini benimsemiştir Bu şerh yönteminde şerh edilecek ana metnin bir veya bir kaç kelimesi yazılır ve direkt şerhe geçilir. Bu şerh yönteminin dezavantajı şerh edilecek metnin ibaresiyle şerh metninin ibareleri birbirine karıştırılmaktadır. Bu müteahhir şerh alimlerinin çoğunun yöntemidir. Bu şerh yöntemi karışık ve hatalara sebep olmaktadır. et-Teftâzânî bu şerh yöntemini kullanırken, şerh edeceği metinden veya delil olarak kullanacağı, ayet, hadis, şiir ve ata sözü gibi metinlerden bir veya bir kaç kelimeyi zikrettikten sonra şerhe başlamıştır.

5- et-Teftâzânî şerhinde meseleleri açıklamak ve konuyu zenginleştirmek için pek çok önemli kaynaktan istifade etmiştir. Özellikle Abdülkâhir el-Cürçânî'nin *Esrârü'l-Belâga* ve *Delâ'ilü'l-i'câz* adlı iki eseri ve İmam el-Kazvînî'nin *el-İdâh* adlı kitabındaki çeşitli belâgat konularındaki görüşlerinden yararlanmıştır. et-Teftâzânî, şerhinde Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* adlı kitabından da yararlanmıştır. Dil açısından ise Cevherî'nin *Sihâh* ve İbni Manzur'un *Lisânu'l-Arab* adlı sözlüklerinden faydalanmıştır.

6- et-Teftâzânî'nin sadece dilci bir âlim değil, aynı zamanda mantıkçı, kelâmcı bir ilim adamıdır. Bu nedenle yaptığı şerhlerinde mantık ve felsefe ile ilgili terimleri çok kullanmıştır. Bu nedenle sunulan bazı konu ve terimlerin anlaşılması zor olmuştur. Bu nedenle şerhinin edebî zevkten yoksun kalmasına

neden olmuştur. Buna rağmen, et-Teftâzânî'nin şerhinde az da olsa edebî zevki gösteren bazı ifadelerin yer aldığı görülmektedir.

7- et-Teftâzânî, hem *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserde yer alan şevâhidi kullanmış, hem de kendisi yeni şevâhid ilave etmiştir.

8- et-Teftâzânî, görüşlerini aktardığı bazı âlimlerin isimlerini zikretmemesi şerh metodlarından biridir. Belki de alimleri eksiklikleri konusunda uyarmak, yazarları eleştirmek veya belâgat konusuyla ilgili olmadığı için okuyucunun zihnini bununla meşgul etmemek için bu yola başvurmuştur. Buna rağmen bazı meşhur âlimlerin isimlerini beyan ettiği görülmektedir.

9- et-Teftâzânî; *Şerhul'-Miftâh* adlı eserini, *el-Mutavvel* ve *el-Muhtasar* kitaplarını yazdıktan uzun süre sonra yazmıştır. Bu nedenle, *el-Miftâh* şerhini, belâgat meselelerinde fikirleri olgunlaştıktan sonra kaleme almıştır. Dolayısıyla şerhi, zamanında tartışılan çeşitli görüş ve konuları içeren kapsamlı bir tahlil özelliği taşımaktadır.

10- et-Teftâzânî yazdığı bu şerh ile sadece *Miftâhu'l-'ulûm* kitabının anlaşılmasına katkı sağlamakla kalmamış, aynı zamanda eserindeki konularla ilgili tartışmalara yeni bir boyut katmıştır. Belâgat alanındaki görüşleri, kendisinden sonra gelenler üzerinde büyük bir tesir bırakmıştır.

11- Önemli bir yama eserin tahkik edilmesi özellikle *Miftâhu'l-'ulûm* eserinin anlaşılmasına büyük katkı sağlayacaktır. Hem araştırmacılar hem de okuyucular için faydalı bir çalışma olmasını umuyoruz.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar, makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları, aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Atîk, A. (1982). *'İlmu'l-beyân*. Dâru'n-Nahda el-'Arabiyye.
- Dayf, Ş. (1995). *el-Belâga tetavvür ve târîh* (9. Bsk). Dâru'l-Maarif.
- Durmuş, İ. (2002). *Kinaye*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 34-36. TDV Yayınları.
- Durmuş, İ. İ. P. (2001). *İstiâre*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 315-318. TDV Yayınları.
- ed-Dâvûdî, M. b. A. (1983). *Tabakâtü'l-müfessirin* (1. Bsk). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-'Askalânî, İ. H. (1930). *ed-Dürerü'l-kâmine*, thk. Selim Karkenî, Dâru İhyai't-Türâsi'l-'Arabî.
- el-'Askalânî, İ. H. (1969). *İnbâ'ü'l-gumr bi-ebnâ'i'l-'umr*, thk. Hasan Habaşi, Lecnetu İhyâ es-Sakâfetü'l-İslâmiyye.
- el-'Askerî, E. H. (1988). *Kitâbu cemhereti'l-emsâl*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim- Abdulmecîd Katâmîş, Dâru'l-Cil.
- el-Âmidî, S. A. (1982). *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Abdu'r-Rezzâk Afifî, (2. Bsk), el-Mektebu'l-İslâmî.
- el-Bağdâdî, A. (1997). *Hizânetü'l-edeb*, thk. Abdüsselâm Harun, (4. Bsk), Mektebetü'l-Hâncî.
- el-Buhârî, M. b. İ. (2001). *el-Câmiu's-sahîh*, thk. thk. Muhammed Züheyrb. Nâsır en-Nâsır, (1. Bsk), Dâru Tavki'n-Necât.
- el-Buhtürî, V. b. U. (1963). *Dîvânü'l-Buhtürî*, thk. Hasan Kâmil es-Sayrafî, Dâru'l-Maârif.
- el-Câhiz, 'Â. B. (1965). *el-Hayavân*, thk. Abdüsselâm Harun, Mektebeti Mustafa el-Babî el-Halebî ve Evladüh.
- el-Cevherî, İ. b. H. (2009). *es-Sihâh*, thk. Enes Muhammed eş-Şami - Zakariye Câbir Ahmad, Dâru'l-Hadis.
- el-Cezerî, D. İ. E. (1960). *el-Meselü's-sâ'ir*, thk. Ahmed el-Hûfî & Bedevî Tabâne, Dâru Nahzatı Mısır.
- el-Cürcânî, A. (2001). *Esrâru'l-belâga*, thk. Abdulhamîd Hindâvî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-Cürcânî, A. (2007). *Delâ'ülü'l-i'câz*, thk. Muhammed Rıdvân Ed-Dâye - Feyiz Ed-Dâye, Dâru'l Fikir.
- el-Ednevî A. b. M, (1997). *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Süleyman b. Sâlih el-Hazî, Mektebetü'l-'Ulûmi ve'l-Hikem.
- el-Esbehâni, H. b. H. (1966). *ed-Dürretü'l-fâhire fî l-emsal es-saira*, thk. Abdulmecîd Kattâş, Dâiratü'l Me'ârif.
- el-Eş'arî, A. b. İ. (1990). *Makâlâtü'l-islâmiyyîn ve'ihtilâfü'l-musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, el-Mektebetü'l-'Asriyye.
- el-Hanbelî, İ. İ. (1986). *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâr men zeheb*, thk. Mahmud Ervaut, (1. Bsk), Dâru İbn Kesîr.
- el-Hânsârî, M. B. (1390). *Ravdâtü'l-cennât fî ahvâli'l-'ulemâi ve's-sâdât*, thk. Esedullâh İsmâiliyyân, el-Matbaatü'l-Haydariyye.
- el-Kâliš, D. (2010). *et-Teftâzânî ve el-ârâü'l-belâgiyye*, (1. Bsk), Dâru'l-Nevâdir.
- el-Kazvîni, C. H. (1985). *el-İdâh fî'ulûmi'l-belâga*, thk. Muhammed b. Abdilmün el-Hafâcî, Dâru'l-Kitabi'l-Lübnani.
- el-Kummî, 'A. (1988). *el-Künâ ve'l-ekâb*, (5. Bsk), Mektebetü's-Sadr.

- el-Makrîzî, T. A. (2002). *Dürerü'l- 'ukûdi'l-ferîde fî terâcimi'l-a 'yâni'l-müfide*, thk. Mahmud el-Celîlî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- el-Merzûkî, A. b. M. (2003). *Şerhu dîvânî'l-hamâse*, thk. Garid eş-Şeyh, (1. Bsk), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-Meydânî, A. b. M. (1955). *Mecma 'u'l-emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, Matbaatu'l-Sünneti'l-Muhammediyye.
- el-Urmevî, S. M. (1988). *et-Tahsîl mine'l-mahsûl*, thk. Abdülhamîd Ali Ebû Züneyd, Müessesetü'r-Risâle.
- er-Râzî, F. M. (2000). *Mefâtîhu'l-gayb*, cilt: 1-32, (3. Bsk), Dâru İhyai't-Turâsi'l- 'Arabî.
- er-Râzî, F. M. (2004). *Nihâyetü'l-icâz fî dirâyeti'l-i 'câz*, thk. Nasrullah Hacı Müftüoğlu, (1. Bsk), Dar Sadır.
- es-Sehâvî M. b. A. (1995). *Vecîzü'l- kelâm*, Beşer Avvâd Maruf ve Değirleri, Müessesetü'r-Risale.
- es-Sekkâkî, Y. b. M. (2000). *Miftâhu'l-'ulûm*, Thk. Abdülhamîd Hindâvî, (1. Bsk), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- es-Süyûtî, C. A. (1965). *Bugyetü'l-vu 'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Matbaatu Mustafa el-Babi el-Halebi.
- eş-Şevkânî, M. b. A. (2011). *el-Bedrü't-tâli' bimehâsine min ba'di'l-karni's-sâbi*, Dâru'l-Kitabi'l- İslâmî.
- et-Teftâzânî, S. M. (1411). *Şerhu'l-miftâh*, İstanbul: Millet ktp, Feyzullah Blm, nr. 1836.
- et-Teftâzânî, S. M. (1426), *Şerhu'l-miftâh*, Harvard Üniversitesi, Houghton Ktp, nr. 368.
- et-Teftâzânî, S. M. (1532). *Şerhu'l-miftâh*, Süleymaniye ktp, Ragıp Paşa Blm, nr. 1274.
- et-Teftâzânî, S. M. (1574). *Şerhu'l-miftâh*, Süleymaniye ktp, Kadı Zade Blm, nr. 453.
- et-Teftâzânî, S. M. (1998). *Şerhu'l-makâsîd*, thk. Abdurrahman Umeyre, (2. Bsk), 'Alemlü'l-Kütüb.
- et-Teftâzânî, S. M. (2011). *Şerhu tasrîfi'l-'izzî*, Dârül Micah.
- et-Teftâzânî, S. M. (2019). *Muhtasarü'l-me 'ânî*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd- Salih Râzî eş-Şammari, (1. Bsk). Dâru ez-Zâhiriyye.
- et-Teftâzânî, S. M. (2022), *Şerhu'l-miftâh*, Thk. Accac 'Ode Barğeş, Daru't-Takva.
- et-Teftâzânî, S. M. (2023). *Şerhu'l-miftâh (beyân bölümü)*, Thk. Raid Kara Mustafa, (Doktora tezi). Erciyes Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ez-Zemahşerî, M. b. Ö. (1998), *Esâsü'l-belâga*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd, (1. Bsk), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- ez-Zemahşerî, M. b. Ö. (2004). *el-Mufasssal fî smâ 'ati'l-i 'râb*, (2. Bsk). Dârü'l-Cil.
- ez-Zemahşerî, M. b. Ö. (2009). *el-Keşşâf*, (3. Bsk), Dâru'l-Ma'ârif.
- ez-Zirikî, H. (2002). *el-A'lâm*, (15. Bsk), Dârul-İlim Lilmalayin.
- Hacımüftüoğlu, N. (1992). *Beyân*, TDV İslâm Ansiklopedisi, 22-23. TDV Yayınları.
- Hamad, E. D. G. (2007). *Tefsir el-keşşâf*, (1. Bsk), Dâru Dicle.
- İbn Haldûn, A. (1981). *Tarihu ibn Haldûn*, thk. Halil Şehade -Süheyl Zekkar, 1-7 cilt. Dârü'l-Fikr.
- İbn Manzûr, C. M. (1993). *Lisânü'l-' arab*, Dar Sadır.
- İbn Tağrîberdî, C. Y. (1963). *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki mısır ve'l-kahire*, Vizâretü s-Sekâfe ve l-İrşâdil-Kavmî- Dâru'l-Kütüb.

- İbnü'l-Gızzî, M. b. A. (1990). *Dîvânü'l-islâm*, thk. Seyyid Kasrevi Hasan, (1. Bsk), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbnü's-Serrâc, E. B. (1988). *el-Uşûl fi'n-nahiv*. thk. AbdülHüseyn el-Fetli, Muessesetu'r-Risâle.
- Kâtib Çelebî, M. b. A. (1943). *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Dâru İhyai't-Turâsi'l-'Arabî.
- Molla, A. A. H. (1996). *et-Teftâzânî ve mevki-fuhû mine'l-ilâhiyyât*, (Yayımlanmış doktora tezi). Câmiatü Ümmi'l-Kura.
- Riyad Zâde, A. b. M. (1983). *Esmâül'l-kütüb*. Dâru'l-Fikr.
- Sîbeveyh, 'Â. b. 'O. (1988). *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Harun, (3. Bsk), Mektebetü'l-Hâncî.
- Storey, (1998). *Dâiretü'l-ma'ârifü'l-islâmiyye*, Bir Grup Yazar Tarafından Yazılmıştır [DMİ], Trc: Hasan Habeşî, (1. Bsk), Merkez eş-Şârika li'l-İbdâ' el-Fikrî.
- Tabâne, B. (1988). *Mu 'cemü'l-belâgati'l-'arabiyye*, (3. Bsk). Dâru'l-Menare.
- Tarı, N. (2021), *Teftâzânî'nin hayatı ve es-Sa'dînî sđlı eserinin incelenmesi*, İksad yayınevi.
- Taşköprizâde, A. b. M. (1985). *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzû âti'l-'ulûm*, (1. Bsk), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

